

Rietveldprijs
1999

GEBOUWD IN UTRECHT, 1997 EN 1998

RIETVELDPRIJS 1999

GEBOUWD IN UTRECHT, 1997 EN 1998

Uitgeverij THOTH Bussum

Afbeeldingen op voor- en achterzijde en binnenflap: Educatorium, ontwerp
OMA (Office for Metropolitan Architecture), Rem Koolhaas, Rotterdam.
Foto's: Ralph Kämena

Deze publicatie is verschenen ter gelegenheid van de uitreiking van de
Rietveldprijs 1999.

De activiteiten van de Stichting Rietveldprijs worden mede mogelijk
gemaakt door financiële ondersteuning van de gemeente Utrecht, dienst
Stadsontwikkeling, Maarssens Bouwbedrijf bv, Bemog Utrecht projectont-
wikkeling bv en Wilma Bouw.

© 1999 Stichting Rietveldprijs, Utrecht, Uitgeverij THOTH, Bussum en de
betreffende auteurs en fotografen

Bestuursamenstelling: mw. M.M. Versnel-Schmitz (voorzitter),
mw. E.C. van Santen (secretaris), F.M. Felder (penningmeester), J. Jacobs,
C.E.C. de Reus, R.P. Schat, mw. U.S.B. van Swinderen, A.A. Verduijn

Samenstelling: Ko Jacobs

Fotografie: Ralph Kämena

Grafische vormgeving: OPERA Ontwerpers, Breda

Druk: drukkerij Mart.Spruijt bv, Amsterdam

Bindwerk: boekbinderij Epping, Woerden

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvou-
digd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar
gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch,
door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande
schriftelijke toestemming van Uitgeverij THOTH, Prins Hendriklaan 13,
1404 AS Bussum.

ISBN 90 6868 234 2

INHOUD

INLEIDING	5
Machteld Versnel-Schmitz	
JURYRAPPORT RIETVELDPRIJS 1999	9
Michelle Provoost	
FOTOGRAFIE RIETVELDPRIJS 1999	15
Ralph Kämena	
ARCHITECTONISCHE VRIJHEID	28
Hans van Dijk	
STEDENBOUW IN UTRECHT 1989-1999	38
Harm Tilman	
DE COLLECTIONEUR EN ZIJN VITRINE	45
Juliette Bekkering	

1900

1. The first part of the year was spent in the city of New York.

2. The second part of the year was spent in the city of New York.

3. The third part of the year was spent in the city of New York.

4. The fourth part of the year was spent in the city of New York.

5. The fifth part of the year was spent in the city of New York.

6. The sixth part of the year was spent in the city of New York.

7. The seventh part of the year was spent in the city of New York.

8. The eighth part of the year was spent in the city of New York.

9. The ninth part of the year was spent in the city of New York.

10. The tenth part of the year was spent in the city of New York.

11. The eleventh part of the year was spent in the city of New York.

12. The twelfth part of the year was spent in the city of New York.

13. The thirteenth part of the year was spent in the city of New York.

14. The fourteenth part of the year was spent in the city of New York.

15. The fifteenth part of the year was spent in the city of New York.

16. The sixteenth part of the year was spent in the city of New York.

17. The seventeenth part of the year was spent in the city of New York.

18. The eighteenth part of the year was spent in the city of New York.

19. The nineteenth part of the year was spent in the city of New York.

20. The twentieth part of the year was spent in the city of New York.

INLEIDING

'Niemand heeft toen de Oude Gracht ontworpen, het middeleeuwse leefmilieu bepaald, of in Commissie schoonheid uitgerekend: schoonheid was immers toen nog vanzelfsprekend [...]'

schrijft Arie Niemijer in zijn Utrechts liedboekje van 1974. Toch reiken wij nu al weer voor de vijfde maal de Rietveldprijs in Utrecht uit. De eerste keer, in 1991, ontving Abel Cahen de prijs voor zijn verbouwing van het Instituut voor Psychiatrische Dagopvang, Oudegracht 364, in opdracht van de toenmalige Willem Arntsz Stichting. In 1993 won Theo Bosch de Rietveldprijs voor zijn woningbouw aan de Aartsbisschop Romerostraat, in opdracht van Bouwfonds Woningbouw Amersfoort nv. Onze derde prijswinnaar, in 1995, was Mart van Schijndel met zijn eigen woonhuis aan het Pieterskerkhof. In 1997 kreeg Koen van Velsen de prijs voor de verbouwing van het Universiteitsmuseum aan de Lange Nieuwstraat, in opdracht van de Universiteit Utrecht. En nu dus het Office for Metropolitan Architecture (OMA) van Rem Koolhaas met het Educatorium aan de Leuvenlaan in De Uithof, wederom in opdracht van de Universiteit Utrecht.

Deze lijst laat een mooie spreiding zien in het type gebouwen dat de prijs gewonnen heeft. En hoewel er

ook een vergelijkbare spreiding in het soort opdrachtgever valt waar te nemen, is er de laatste jaren een opvallende tendens. Onderwijsinstellingen zijn nadrukkelijk aanwezig onder de genomineerde projecten.

De vorige ronde was naast het prijswinnend Universiteitsmuseum ook de faculteit voor Economie en Management van de Hogeschool Utrecht (ontwerp Mecanoo Architecten) genomineerd. En dit jaar werd behalve het Educatorium ook het Minnaertgebouw van de Universiteit Utrecht genomineerd (ontwerp Neutelings Riedijk Architecten). Bovendien zat het scholencomplex aan de Vondellaan (ontwerp Erick van Egeraat Associated Architects) bij de top elf.

Het is natuurlijk niet toevallig dat deze tendens samenvalt met een concentratie van projecten in De Uithof. De jury heeft naast de zojuist genoemde onderwijsgebouwen ook het Ronald McDonalduis, het Wilhelmina Kinderziekenhuis, de studentenhuisvesting en nog drie faculteiten van de Hogeschool van Utrecht bezocht.

Het is opmerkelijk dat de Universiteit en de Hogeschool van Utrecht het opdrachtgeverschap zo serieus zijn gaan nemen. Op dit verschijnsel laten de auteurs van deze bundel hun licht schijnen, ieder vanuit hun

Machteld Versnel-Schmitz
Voorzitter Stichting Rietveldprijs

Rietveldprijs 1993:
Aartsbisschop Romerostraat, Thomas Masarkystraat en omgeving (Voordorp), ontwerp Theo Bosch (foto Kim Zwartz)

Rietveldprijs 1991:
Instituut voor Psychiatrische Dagbehandeling, ontwerp Abel Cahen (foto Gerhard Jaeger)

eigen invalshoek en met hun eigen interpretatie. Over één ding zijn ze het in ieder geval eens: De Uithof begint een etalage van eigentijdse Nederlandse architectuur te worden. Er is veel aandacht en veel bezoek van architectuurliefhebbers, ook uit het buitenland. Een bijkomend prettig gevolg is dat er van De Uithof een grote stimulans uitgaat voor het architectuurklimaat in Utrecht. Het is dan ook te hopen dat de aandacht voor deze gebouwen andere opdrachtgevers in de stad, inclusief de gemeente zelf, zal prikkelen om eveneens met inspirerende stedenbouwkundige onderleggers goede architecten uit te dagen bijzondere ontwerpen te realiseren.

Het leveren van een stimulans aan de gebouwde omgeving in Utrecht is inmiddels al weer tien jaar de doelstelling van de Stichting Rietveldprijs. Zonder er op deze plek al te uitgebreid bij stil te staan, heeft het bestuur van de Stichting Rietveldprijs proberen te taxeren welke betekenis de Rietveldprijs gedurende die

tien jaar heeft gehad. Een paar overwegingen wil ik u niet onthouden. De Rietveldprijs heeft in onze ogen een duidelijke rol gespeeld in het architectuurklimaat van de stad Utrecht, al was het maar om de notie post te doen vatten dat particuliere initiatieven (naast die van overheden) een stimulerende bijdrage aan het architectuurdebat kunnen leveren. De Rietveldprijs heeft in Utrecht als een soort ijsbreker gewerkt voor andere particuliere initiatieven (of de institutionalisering daarvan), als het Architectencafé, Post Planjer, de Stichting Dag van de Architectuur en het architectuurcentrum Aorta. Maar de Rietveldprijs heeft zich, ondanks een lokaal werkveld, ook een bovenregionale status weten te verwerven. De prijs heeft in de loop der jaren een zeker prestige verworven. Er wordt in het land op gelet wie de Rietveldprijs wint. Als redenen hiervoor kan een aantal 'interne' factoren worden genoemd, bijvoorbeeld de brede schakering van partijen uit de bouwwereld die in het bestuur vertegenwoordigd zijn, de deskundigheid

Rietveldprijs 1995:
Woonhuis Van Schijndel,
Pieterskerkhof 8,
ontwerp Mart van
Schijndel, Utrecht
(foto Jan Derwig)

Rietveldprijs 1997:
Universiteitsmuseum,
ontwerp Architecten-
buro K. van Velsen,
Hilversum (foto Daria
Scagliola en Stijn
Brakkee)

en onafhankelijkheid van de jury's, en de respectabele lijst met prijswinnaars die inmiddels bestaat. Maar belangrijker is ongetwijfeld de zogenaamde 'maatschappelijke onderstroom' waardoor de belangstelling voor architectuur in de afgelopen tien jaar veel breder is geworden. Gestimuleerd door de debatten over de saaiheid van de contemporaine architectuur in de jaren tachtig en het publiceren van twee landelijke architectuurnota's zijn landelijke initiatieven als het Nederlands Architectuur Instituut, Architectuur Lokaal en het Stimuleringsfonds voor de Architectuur verschenen. En in het voetspoor hiervan natuurlijk de vele lokale architectuurcentra met hun scala van activiteiten en initiatieven. Kortom, de Rietveldprijs bevond zich in de voorhoede van het toenemende aantal instellingen dat de verbre-

ding van de belangstelling voor architectuur heeft gestimuleerd. En aan die verbreding van de belangstelling levert het Utrechts Nieuwsblad ook een bijzondere bijdrage. Juist door de instelling van de publieksprijs, de publicatie van de gebouwenlijst, de stadsplattegronden waar deze te vinden zijn, de weergave van de bezichtigingroutes en de oproepen om vooral de eigen keuze van de lezers aan te melden, wordt de belangstelling van het Utrechtse publiek voor de hedendaagse architectuur gestimuleerd. En terecht. Want per slot zijn het de inwoners van de stad die gedurende tientallen jaren dagelijks geconfronteerd zullen worden met hetgeen door opdrachtgevers, architecten en bouwers wordt neergezet. Daarbij heeft de Stichting Rietveldprijs zeer veel te danken aan de uitermate deskundige jury's die steeds

weer bereid waren de Utrechtse bouwproductie over de voorafgaande twee jaar te beoordelen, gebouwen te nomineren en ten slotte de eerste prijs te bepalen en hiervan op deskundige wijze verslag te doen in hun verantwoording. Onze huidige jury, bestaande uit Juliette Bekkering, Margreet Duinker, Michelle Provoost en Nathalie de Vries, heeft met groot enthousiasme en indrukwekkende deskundigheid de lange lijst van twee jaar bouwproductie in Utrecht bezichtigd en beoordeeld. Het was een feest voor de begeleidende bestuursleden hen te vergezellen op hun tochten door (toevallig?) zonnig Utrecht. Hun oordeel, hun argumentatie en hun verantwoording van de keuze zijn in deze publicatie te lezen. Wij wensen u daarmee veel plezier. En gaat u nog eens kijken of u het met ze eens bent.

Alle activiteiten die samenhangen met de jurering, de nominatie, de prijs, de uitreiking en dit boekje zouden niet mogelijk geweest zijn zonder de financiële ondersteuning van:

- * Gemeente Utrecht, dienst Stadsontwikkeling
- * Maarssens Bouwbedrijf bv
- * Wilma Bouw
- * Bemog Utrecht projectontwikkeling bv

Speciale vermelding verdient de grote bijdrage van de opdrachtgever van de prijswinnaar door het ter beschikking stellen van het Educatorium en de hulp van het Congresbureau van de Universiteit Utrecht voor de feestelijke prijsuitreiking.

JURYRAPPORT RIETVELDPRIJS 1999

Het is altijd beleefd – vooral tegenover degenen die niet in de prijzen zijn gevallen – wanneer een jury meldt hoeveel moeite zij had met het maken van haar keuze. Ook deze jury heeft het moeilijk gehad: dat is echter een luxeprobleem, veroorzaakt door de aantoonbaar grote hoeveelheid gebouwen in Utrecht boven de middelmaat. Terugkijkend naar de eerste Rietveldprijs, die in 1991 werd uitgereikt, is het duidelijk dat er een geweldige toename in kwaliteit is van de gerealiseerde architectuur in Utrecht. Of er een oorzakelijk verband is tussen de Rietveldprijs en die gestegen kwaliteit laten we hier in het midden. Deze jury wist alleen dat uit een lijst van 35 gebouwen er 34 geëlimineerd dienden te worden.

Het bouwen in een historische binnenstad zoals die van Utrecht is een thema dat in Nederland veel aandacht heeft gekregen en dat ook een hoog niveau heeft bereikt. De prijswinnaar van de vorige Rietveldprijs, Koen van Velsens Universiteitsmuseum, getuigt daarvan. Ook dit jaar waren er een aantal ontwerpen die lieten zien dat invullingen in het centrum op een zeer behoedzame en intelligente manier ontworpen kunnen worden. Dat geldt zowel voor de openbare ruimte als voor woningbouwprojecten. Het plein dat bureau West 8 ontwierp bij het Neude en de herinrichting van de Oude Gracht door Rein Geurtsen zijn daarvan de beste voorbeelden. Dat laatste project kreeg waardering voor de bijna onopvallende manier waarop een heel vanzelfsprekend straatprofiel was gevormd en de signatuur van de ontwerper vrijwel achterwege is gelaten, wat zeker als een moedige stap beschouwd moet worden in het door design en auteurschap geplaagde Nederlandse architectuurklimaat. Ook het woningbouwproject aan de Mariaplaats van Bob van Reeth bezit grote kwaliteiten door zijn compacte herinterpretatie van de traditionele woonvorm van het stedelijke hofje: de sobere baksteenarchitectuur, de geabstraheerde herenhuizen en de incorporatie van de archeologische vindplaats dragen bij aan een woonom-

geving met een dichte stedelijke uitstraling. De straatjes en pleintjes die in het project zijn opgenomen zijn openbaar, maar bezitten tegelijk een geprivatiseerd karakter door de manier waarop de woningen aan de openbare ruimte zijn geschakeld. De slaapkamers en woonkamers waar je inkijkt wanneer je op een bankje plaatsneemt, geven je het gevoel bij iemand op bezoek te zijn. Hoewel er geen hek rondom het project staat heeft de Mariaplaats toch de sfeer van een **gated community**, maar dan een Nederlandse variant: geen hekken, geen dwang, geen bewakingscamera's, maar door de ingebouwde gêne van het publiek toch met de sfeer van een afgesloten gemeenschap. De dichtheid veroorzaakte bovendien eerder claustrofobische gevoelens bij de jury dan de verplichte gezelligheid en intimiteit die het doel van deze architectuur lijkt te zijn.

Op het gebied van de woningbouw viel er veel te genieten in Utrecht. De drie blokjes van Frits van Dongen aan de Vecht zijn een prijzenswaardig initiatief om een versleten wijk met de hoogste ambitie aan te pakken en mooie, dure woningen te bouwen. Esthetiek gaat hier hand in hand met een pragmatische mentaliteit die comfortabele woningen gedrieën onderbrengt in een blok en door het schuiven van de woningplatte-

De jury:
Juliette Bekkering
Margreet Duinker
Michelle Provoost
Nathalie de Vries

Woningen aan de
Mariaplaats, AWG
(architectenwerkgroep),
Bob van Reeth (foto
Ralph Kämena)

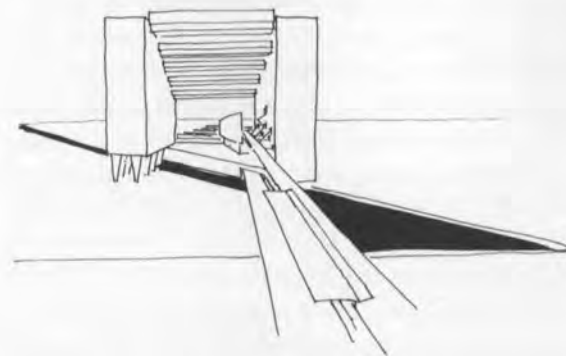
Ontwikkeling van ontwerp villa KBWW, Koningslaan

gronden variatie in het gevelbeeld aanbrengt en ook nog extra privacy voor de bewoners. De jury waardeerde deze woningen vooral omdat ze niet experimenteel zijn en niet buitengewoon opvallend, maar in alle opzichten goed, degelijk en doordacht.

Ook in andere naoorlogse wijken in Utrecht zijn dergelijke programmatisch bijzonder belangrijke invullingen gemaakt, zoals het enorme woningblok van SAS-architecten in de wijk Overvecht of het atriumgebouw voor bejaarden van Geurst en Schulze in de wijk Zuilen. Wel een duidelijk experimentele uitstraling heeft het dubbele woonhuis van Bjarne Mastenbroek en Winy Maas aan de Koningslaan. Het is de laatste in een reeks van moderne villa's die samen een ingetogen architectuurtentoonstelling vormen. Het huis van Maas en Mastenbroek springt er in zekere zin uit, vooral door de gevelbehandeling: de beplating die is gekozen als gevelmateriaal en waarmee een compositie is gemaakt van glazen en gesloten vakken. De gevel is als afsluitend vlak verdwenen en de wand tussen beide woningen is veranderd in een meanderende scheidslijn die de doorsnede vooropstelt in plaats van de gevel. De woningen bezitten een grote ruimtelijkheid, bijzondere

doorzichten en bestaan uit een buitengewone puzzel van in elkaar schuivende volumes. Door creatief om te gaan met de regelgeving wisten de ontwerpers uit te stijgen boven de grootste gemene deler van het Bouwbesluit.

Minder enthousiast was de jury over de woningbouw die nu tot stand komt in het prestigieuze stadsdeel Leidsche Rijn. Het lijkt erop dat de economisch-financiële marges hier zo smal zijn dat de architecten slechts marginale resultaten kunnen behalen. De veelal kleine en soms zelfs armoedige rijtjeshuizen leidden tot enige scepsis over de toekomstmogelijkheden in deze sector. Zelfs de poging van Cas Oosterhuis, die een kaarsrechte straat laat eindigen in de 'landmark' van een ... garage en die een variant op de aloude mansardekap maakt, maar dan met de vloeiende lijnen van een computerdesign, veranderde daaraan niets. Er lijkt maar weinig rek te zitten in de woningbouw.

Wellicht geldt hetzelfde voor de studentenhuisvesting. Het opvallende en kolossale blok dat Rudy Uytenhaak in De Uithof ontwierp werd van afstand als een intrigerend bouwwerk ervaren, met een gigantische 'Arc' van studentenkamers boven een gemeenschappelijk plein. Tweeduizend studenten zijn hier ondergebracht in blokken van vijftien verdiepingen, een geweldige concentratie die

Ontwerpschets van Rudy Uytenhaak, studentenhuisvesting De Uithof

Woningen Leidsche Rijn, Oosterhuis Associates (foto Ralph Kämena)

de nodige levendigheid op de geïsoleerde campus van De Uithof zou moeten betekenen. Over het welslagen van deze doelstelling kregen we echter de nodige twijfels bij een nadere beschouwing van het complex.

De inrichting van de openbare verkeersruimtes en de afwerking en detaillering zijn in het beste geval sober te noemen, maar ogen ook vaak armoedig; het centrale plein is verhoogd, winderig en leeg, en de gemeenschappelijke voorzieningen zoals winkels of cafés zijn (vooral nog) afwezig, waardoor de dynamiek van het studentenleven onzichtbaar is. Wat overblijft is een studentenburcht, een getto aan de rand van alles, een bijzonder harde omgeving.

Grote verrassingen zaten er voor de jury niet in. Wel een kleine: het kapelletje aan de Maliesingel door Kees Regtop werd ervaren als een verrassend kleinood, geland boven op een uitbouw van een eeuwenoud pand; een mysterieus zinken object zonder afleesbare inhoud en zonder afleesbare leeftijd. Binnenin blijkt een simpele kapel gevestigd te zijn voor de Nikolakommuniteit, een religieuze gemeenschap die hier gevestigd is. Een autonoom objectje dat wonderlijk goed past bij zowel de ornamentiek van de chique negentiende-eeuwse gevelrij als bij de utilitaire werken van de spoorlijn direct erachter.

De vier gebouwen die voor de jury overbleven in 'de top vier' vertonen enkele opvallende overeenkomsten. Ze

vertonen een grote mate van autonomie, in ieder geval in hun vormgeving die niet gericht is op aanpassing of inpassing of contextueel bouwen. Soms gaat die autonomie zelfs zo ver dat het gebouw geheel gesloten is en het interieur volkomen schuilgaat achter de huid. Een zeker mysterie over de functie van het gebouw gaat hiermee gepaard. Het zijn alle vier zintuiglijke gebouwen, die niet alleen een visuele en ruimtelijke component bezitten, maar ook de andere zintuigen aanspreken. Ze vertonen alle vier een verbreding van de architectuur met name naar de wereld van het design. De vier gebouwen zijn: het warmteoverdrachtstation (WOS) van NL architects, het Minnaertgebouw van Neutelings Riedijk Architecten, het Ronald McDonald-huis van Bosch Haslett en het Educatorium van het Office for Metropolitan Architecture (OMA). Elk van deze gebouwen bezit uitzonderlijke kwaliteiten. Het WOS van NL architects staat midden in het nog maagdelijke bouwterrein van de uitbreidingslocatie Leidsche Rijn. De functie van het gebouw is niet openbaar: het interieur staat vol met machines en apparatuur en alleen het personeel heeft er iets te zoeken. Van deze bescheiden opgave, in elke willekeurige loods onder te brengen, wist NL architects een ontwerp te maken dat radicaal is omdat het zich beperkt tot de huid van het gebouw en die tot leven weet te brengen. Ze doen dat zelfs letterlijk: de ongenaakbare zwarte huid die de contouren van het gebouw omhult heeft aan alle vier zijden een behandeling ondergaan die het toegankelijk maakt voor verschillende vormen van

Nikolakapel,
Maliesingel, Kees Regtop
& Inez Ligtoet (foto
Ralph Kämena)

WOS8, warmte-
overdrachtstation,
NL architects
(foto Ralph Kämena)

leven en popcultuur. Aan één zijde is een basketbalnet opgehangen, aan een andere zijde zijn noppen gemaakt die het gebouw beklimbaar maken, aan een andere zijde zijn glazen noppen bevestigd die een uitvergrote vorm van braille zijn en een onbekend woord spellen en aan de vierde zijde is een groot gat geboord, dat het regenwater van het dak van het WOS langs de wanden laat stromen. Kleine gaatjes vormen de uitnodiging aan zwaluwen en vleermuizen om te nestelen. De jury had grote waardering voor de manier waarop dit gebouw, dat in eerste instantie eerder een meubelstuk dan een gebouw lijkt, op een poëtische manier tot leven is gewekt.

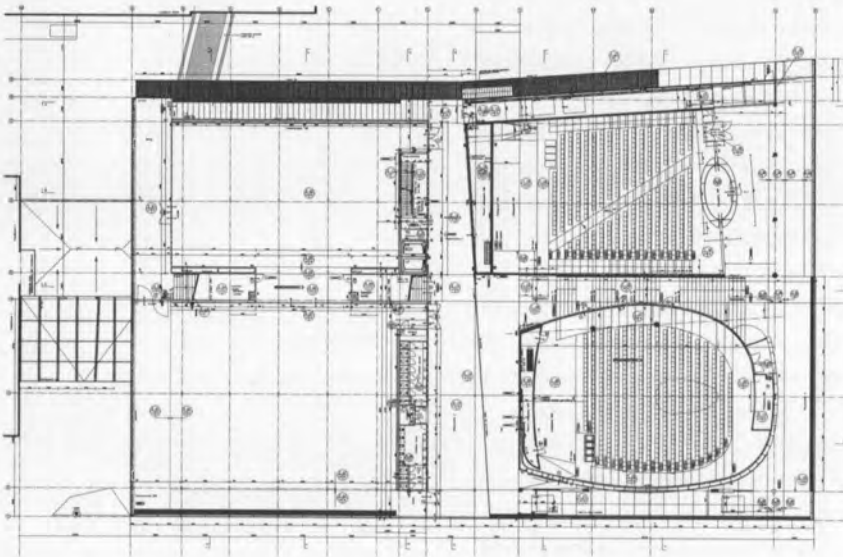
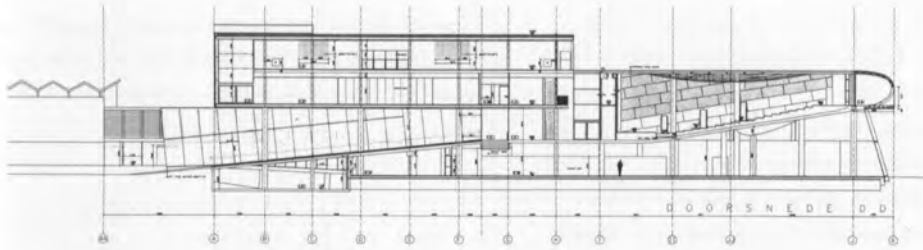
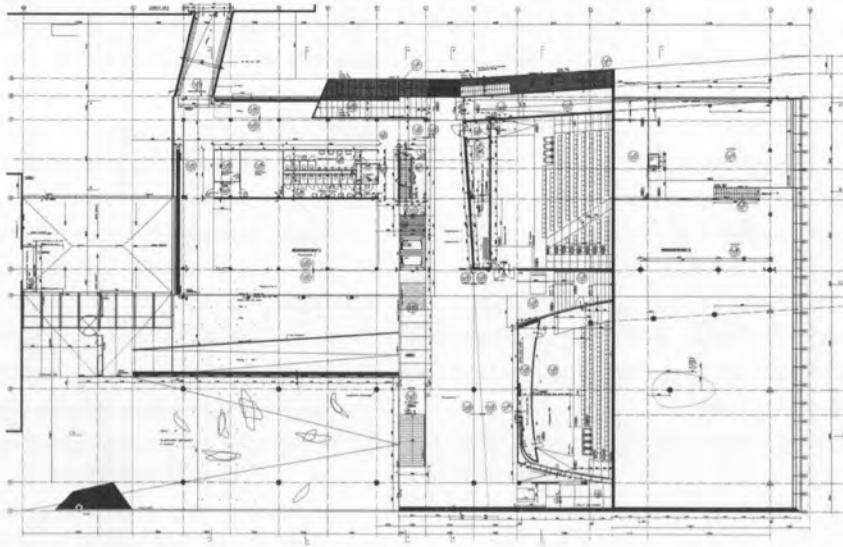
De overige drie gebouwen bevinden zich in De Uithof, het terrein van de Universiteit van Utrecht. Het is opvallend welke moeite deze universiteit zich getroost om van het onherbergzame complex uit de jaren zestig een meer opwindende belevenis te maken. De eerste belangrijke bijdrage daaraan is het Minnaertgebouw van Neutelings Riedijk Architecten. Totaal onafhankelijk van het interieur is de gevel een ervaring op zich. Het donkerrode vlak met kronkelende 'wormen' steunt op de letters MINNAERT, typografisch fraai en constructief een vondst. De entree tot het gebouw is van een vergelijkbare verrassing: een onooglijk trappetje voert bij binnenkomst naar de eerste verdieping, waar de bezoeker plotseling in een enorme hal staat, als een onderaardse grot beheerst door het geluid, de vochtigheid en het aanzicht van water. Dit is de kern van het ontwerpconcept. Het regenwater, dat via een nieuw ontwikkeld systeem zorgt voor de koeling van het gehele systeem, stroomt hier binnen via het dak, wordt opgevangen in een vijver om van daaruit verspreid te worden. Het surrealistische karakter van deze ruimte

wordt versterkt door het contrast van het 'grotkarakter' met de reeks van knalrode coupeetjes, die als een treinwagon langs de gevel zijn geplaatst. Ze vormen kleine plekje van privacy en intimiteit in de hoge stenen ruimte. Hier zitten studenten te praten en te roken, in een gebouw dat een verzameling van collegezalen en studiezalen voor de geografische studierichtingen is. Deze zaal is onbetwist het hoogtepunt van het gebouw en verschilt sterk van de overige ruimten. Toch was de jury ook onder de indruk van de manier waarop met name de collegezalen en de kantine zijn uitgewerkt. Zonder enige vorm van modieusheid zijn dit stevig en prettig vormgegeven ruimtes, die tegelijk een associatie oproepen met de mystiek van sterrenkunde en fysica, met het aura dat de ingewijden in de klassieke wetenschap aankleeft.

De jury was ook onder de indruk van het Ronald McDonaldhuis van Bosch Haslett. Het staat tegenover het Wilhelmina Kinderziekenhuis in De Uithof en is bedoeld als tijdelijke huisvesting voor ouders wiens kinderen opgenomen zijn. Binnen deze keiharde context van ziekte en dood hebben de ontwerpers gekozen voor een zachte vorm met dito kleuren die nog het meest associaties oproept met een vakantiehotel uit de jaren vijftig aan de Italiaanse meren. Het gebouw bestaat uit een stapeling van betonnen platen met daartussen de kamers die zich elk in een andere kleur en andere vorm als zelfstandige bouwlichaampjes voordoen. De wanden en de jaloezieën voor de ramen zijn in dezelfde kleur uitgevoerd, waardoor de kamers zich daadwerkelijk – ook in het interieur – als een eenheid presenteren. Alle onderdelen, van de zachte kleuren, de amoebevormige volumes tot de details van de betonnen vloerplaten, zijn op een verfijnde en precieze

Educatorium,
Leuvenlaan (De Uithof),
ontwerp OMA, Rem
Koolhaas, Rotterdam

manier uitgewerkt. Misschien iets te zoet en zonder 'edge' vond de jury. Werkt de totale ontkenning van de rauwe werkelijkheid waarin de gasten van dit huis zich bevinden als een opluchting? In de 'woonkamer' met de meubels en de open haard van Jan des Bouvrie kon de jury zich ook het tegenovergestelde voorstellen.

Ten slotte de prijswinnaar, het Educatorium van OMA. Over geen enkel gebouw heeft de jury zo gediscussieerd en zoveel kritiek geuit. Geen enkel gebouw riep tegelijk zoveel ergernis, boosheid en euforie op. Geen enkel gebouw riep zoveel onberedeneerbare bewondering op. Ongetwijfeld is de keuze van de jury een puur intuïtieve keuze voor schoonheid geweest.

Natuurlijk is het knap hoe het Educatorium zich opent naar het omringende 'landschap' met de bijna volledig glazen wanden aan de entreezijde; natuurlijk is het belangrijk dat het gebouw zich verbindt aan de bestaande gebouwen uit de jaren zestig door gangen en loopbruggen; natuurlijk is het indrukwekkend hoe van de doorsnede een architectonisch statement wordt gemaakt door de totale reductie van bouwelementen aan de entreezijde. Toch is het in de allereerste plaats het interieur dat de jury heeft betoverd. Dat geldt in de eerste plaats voor de interne organisatie: het krachtige assenkruis dat het gebouw indeelt zorgt voor onwaarschijnlijke doorzichten van voor- naar achtergevel; de verkeersruimtes die alle onderdelen verbinden zijn veredeld tot wandelgangen en daarmee tot plekken voor studeren, praten of rondhangen; de luie trappen, hellingbanen en hallen leveren op elke plek een andere ruimtelijke ervaring op.

Hetzelfde geldt voor de collegezalen: zonder dat de vormgeving ervan overdreven luxueus of trendy is, leveren vondsten in elke zaal een speciale ervaring. Dat geldt voor de wapening die uit het betonnen plafond is gezakt in de ene zaal, het schuivende plafond in de andere zaal, de ambachtelijke diaprojectiekamer die als een houten bootbodem uit de achterwand steekt en de glazen wand die de studenten het idee geeft hun tentamen midden in een weiland af te leggen.

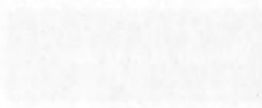
Het materiaalgebruik is een ander element dat ons steeds weer voor verrassingen stelde. Rem Koolhaas heeft eens een uitspraak gedaan over het werk van Rietveld, wiens prijs hij nu ontvangt, waarbij hij het

Rietveld-Schröderhuis beschreef als een 'gesublimeerd zigeunerwagentje', als een gebruik van verf in plaats van materie. In het Educatorium wordt op een extreme manier duidelijk wat hij daarmee bedoelde. Alle wanden in het Educatorium zijn gemaakt uit materiaal, steeds weer een verschillend materiaal: het indrukwekkendst is natuurlijk de wand die geheel uit prachtig en luxueus oranje-geel marmer bestaat en die als in een absurde vergroting van een Mies van der Rohe-gebouw het Educatorium doorsnijdt. Maar hetzelfde effect wordt bereikt met een akoestische wand van geperforeerde underlayment, of een wand van golfplaten met isolatie erachter, materialen van een geheel andere prijsklasse. Als het gezegde waar is dat 'God is in the details' dan bewijst het Educatorium dat God dood is: dat laten de rauwe details in de glaswand langs de grootste collegezaal duidelijk zien. En toch blijft de overheersende indruk bestaan van een bijna ouderwets idealistisch gebouw omdat de ruimte die aan studenten gegeven wordt zo mooi en anoniem tegelijk is, alsof het gebouw oproept tot een studentencultuur die allang niet meer bestaat, als een sublimatie van de Sorbonne in 1968.

FOTOGRAFIE RIETVELDPRIJS 1999

Ralph Kämena

Faint, illegible text at the top of the page, possibly a header or introductory paragraph.

Faint, illegible text in the middle section of the page, possibly a title or a key heading.

Faint, illegible text in the lower middle section of the page, possibly a paragraph of content.

Faint, illegible text in the lower section of the page, possibly a concluding paragraph or a signature area.

Faint, illegible text in the bottom section of the page, possibly a footer or a reference list.

Faint, illegible text at the very bottom of the page, possibly a final note or a page number.

Woningen Mariaplaats
Ontwerp: AWG
(architectenwerkgroep),
Bob van Reeth,
Antwerpen

Woningen
Burgemeester
Norbruislaan e.o.
Ontwerp:
de Architecten Cie.,
Frits van Dongen,
Amsterdam

Villa KBWW,
Koningslaan 124
Ontwerp: Bjarne
Mastenbroek en
Winy Maas

Woningen Langerak
(Leidsche Rijn)
Ontwerp: Oosterhuis
Associates, Rotterdam

Studentenhuusvesting
Cambridgelaan/
Toulouselaan
(De Uithof)
Ontwerp: Rudy
Uytenhaak
Architectenbureau,
Amsterdam

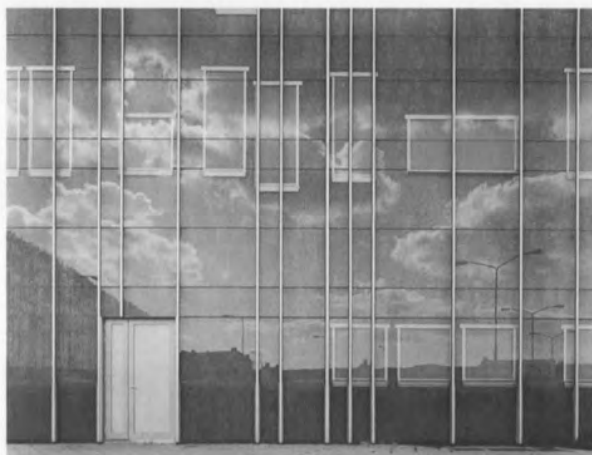

Huiskapel
Nikolakommuniteit,
Maliesingel 64
Ontwerp: ir. Kees
Regtop Architectuur bv,
Inez Ligtoet en Kees
Regtop, Den Haag

Vaktechnisch Lyceum,
Vondellaan 30
Ontwerp: Erick van
Egeraat Associated
Architects, Rotterdam

WOS8, warmte-
overdrachtstation,
Rijksstraatweg 12A
(Leidsche Rijn)
Ontwerp: NL
Architects, Amsterdam

Minnaertgebouw,
Leuvenlaan (De Uithof)
Ontwerp: Neutelings
Riedijk Architecten,
Rotterdam

Ronald McDonaldhuis,
Lundlaan 4 (De Uithof)
Ontwerp: Bosch Haslett,
Amsterdam

Educatorium,
Leuvenlaan (De Uithof)
Ontwerp: OMA (Office
for Metropolitan
Architecture), Rem
Koolhaas, Rotterdam

ARCHITECTONISCHE VRIJHEID

Het Educatorium. Office for Metropolitan Architecture(OMA)/Rem Koolhaas

'Misschien dat de vraag die het verschil tussen Rietveld en Mies voor mij het beste articuleert, de volgende is: is er zoiets als vrijheid die vastlegt en daartegenover iets dat vastlegt en bevrijdt? De eerste zou Rietveld zijn, de laatste Mies. Misschien op zijn allernegatiefst moet ik bekennen dat ik het Schröderhuis met een bepaalde kwaadaardige wil ook kan lezen als de meest gesublimeerde versie van een zigeunerwagen.' Rem Koolhaas, 1990¹

De Rietveldprijs 1999 gaat naar het Office for Metropolitan Architecture (OMA) en in het bijzonder naar Rem Koolhaas. Met het Educatorium in de Utrechtse Uithof zet Koolhaas de internationale architectuur-discussie op scherp.

Dat de architect die het Schröderhuis ooit vergeleek met een zigeunerkar de Rietveldprijs 1999 krijgt toegerekend is meer dan louter ironie. In 1954 bestempelde de Britse architect Peter Smithson het Schröderhuis als een 'canoniek' gebouw in de geschiedenis van de moderne architectuur. En het is precies die canon, inmiddels uitgegroeid tot een verstikkende consensus over wat goede, moderne architectuur is, waaraan Koolhaas wil ontsnappen en – vermeteler nog – die hij wil opblazen.

TWEEDE MODERNITEIT

Koolhaas beschikt over veel bronnen van creatieve energie, maar zijn allergie jegens het neomodernisme is er één van. Het neomodernisme, ook wel 'modernisme zonder dogma' of 'onderwijzersmodernisme' genoemd, vormde in de jaren tachtig de hoofdstroom van de Nederlandse architectuur. Het werd gerespecteerd door critici, tijdschriften, jury's, opdrachtgevers, wethouders en zelfs de regering. Met zijn IJ-plein in Amsterdam-Noord (1980-1982) had Koolhaas er vol overtuiging aan meegedaan. Maar in 1990 ervoer hij de neomodernistische consensus als een kooi van

'esthetische correctheid' die over hem heen werd geplaatst. Op dat moment was de stimulering van de architectuur al uitgegroeid tot een populistisch issue. Een jaar later werd het zelfs onderwerp van een regeringsnota, compleet met goedgevulde zakken subsidiegeld en de oprichting van nieuwe en de uitbouw van bestaande instituties.

De architectuur werd door zowel private als publieke opdrachtgevers erkend als volwassen 'cultuuruiting'. En juist op het moment dat ze de wind mee had, werd de architectuur nog eens extra gepamperd door het overheidsbeleid.

De succesvolle architectuur van de jaren tachtig blonk uit in typologische inventiviteit en esthetische verfijning. Sinds 1980 had een hele generatie Nederlandse baby-boomers deze kansen benut. Zonder uitzondering beriepen ze zich op de erfenis die de Nederlandse 'moderne' architectuur hen had nagelaten. Koolhaas vond dat te gemakzuchtig.

Tijdens een symposium in 1990 vroeg hij zich af hoe 'modern' de Nederlandse architectuur eigenlijk wel was.² Na een studie in Londen en New York deed Koolhaas, en zijn bureau OMA, zijn intrede in de Nederlandse architectuur met een prijsvraagontwerp voor het parlamentsgebouw (1978) dat hij afficheerde als een 'bres van moderniteit' in bestaande historische structuren. Zijn eerste gerealiseerde project was de woningbouw aan het IJ-plein in Amsterdam-Noord (1980-1982), dat als een vroeg voorbeeld van de Nederlandse, neomodernistische hoofdstroom geldt. Maar anders dan voortbouwen op de gecanoniseerde 'moderne architectuur' stonden bij Koolhaas andere zaken centraal: de onzekerheid van het programma en het absorberen van metropolitane dynamiek. De moderniteit van Koolhaas en OMA was die van de 'tweede moderniteit': een samenleving die niet wordt bepaald door stabiele maatschappelijke en institutionele verbanden op nationaal niveau, maar op de grensoverschrijdende dynamiek van onvoorspelbare stromen en

bewegingen. Niet het optimaliseren van formele perfectie en typologische inventiviteit waren hier op hun plaats, maar een meer buigzame en experimentele ontwerphouding.

KUNSTMATIG LANDSCHAP

Tussen het Educatorium en het Schröderhuis gaapt natuurlijk een wereld van verschil. Maar onder de divergentie van zichtbare verschijningen zijn er ook overeenkomsten in de houding waarmee beide architecten aan hun scheppingen hebben gewerkt.

Rietvelds meesterwerk combineert een driedimensionaal, formeel onderzoek van vlakken, lijnen en kleuren met een destijds revolutionaire, flexibel indeelbare plattegrond. Men zou het, in de terminologie van Koolhaas, een vroeg voorbeeld kunnen noemen van de combinatie van 'programmatische instabiliteit' en 'architectonische specificiteit'. Het Educatorium is een samenstel van gevouwen en gestapelde vloervelden die gezamenlijk een doorgaand, kunstmatig landschap vormen waarop de verschillende activiteiten – geprogrammeerd of onvoorzien – naast elkaar kunnen plaatsvinden. Hoewel het uitgangspunt meer conceptueel dan beeldend is, verschaft het kleur- en materiaalgebruik de bezoeker en gebruiker een onontkoombare zintuiglijke en zelfs esthetische ervaring. En het is in dit opzicht dat het Utrechtse Educatorium een van de rijkste gebouwen is die OMA ooit heeft gerealiseerd.

Het Educatorium ontleent zijn naam aan een samenstelling van de woorden 'educatie' en 'auditorium'. Het is bedoeld om het hart te vormen van het universiteitsterrein 'De Uithof'. Dit complex heeft jarenlang een bestaan geleid van een troosteloos conglomeraat van non-descripte gebouwen. Maar sinds 1986 wordt het met terugwerkende kracht omgetoverd tot een levendige campus.

Het Amerikaanse campusmodel heeft in Nederland nooit school gemaakt. Onze universiteiten zijn vanouds gevestigd in gebouwen die her en der in de historische binnensteden verspreid staan. Alleen de Technische Universiteit Twente (voormalig: Technische Hogeschool) is vanaf 1960 ontworpen als een autonome, academische woon- en werkgemeenschap in Drienerlo, functio-

neel onafhankelijk van de provinciesteden Enschede en Hengelo waar het tussenin ligt.

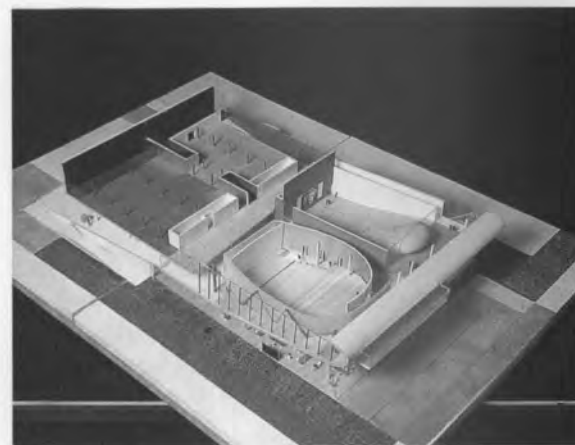
Maar inmiddels hebben bijna alle historische universiteiten nieuwe gebouwen voor hun faculteiten en voorzieningen gerealiseerd op terreinen buiten het stadscentrum. De alma mater waarbinnen je langs de grachtjes van het ene college naar het andere fietste, waar de professoren je thuis ontvingen, waar de tentamens nog mondeling werden afgenomen en waar je 's avonds, met een stuk in je kraag, langs de grachten feilloos de weg naar huis terugvond en behendig de hospita wist te omzeilen: het is allemaal nostalgie. De universiteit is tegenwoordig een opleidingsfabriek. Iedereen die er werkt of studeert hoort zich navenant te gedragen.

Dat is ook in Utrecht gebeurd. De Universiteit van Utrecht, die in het jaar van oprichting (1636) vier faculteiten en zeven hoogleraren telde, omvat nu veertien studierichtingen, 366 professoren en 23.000 studenten. Vanaf de jaren zestig is het ruimtegebrek in de binnenstad beantwoord met het ontwikkelen van een nieuw universiteitscomplex aan de oostrand van de stad: De Uithof. Op de rechten- en de letterenfaculteit na zijn daar nu alle faculteiten en voorzieningen gevestigd. In 1986 zocht het universiteitsbestuur contact met OMA. De opdracht was om van het treurigstemmende complex een levendige campus te maken. Er moest een plek worden gezocht voor nieuwe faculteiten, opleidingsinstituten voor beroepsopleidingen, een bibliotheek, voorzieningen en in een later stadium ook huisvesting voor studenten.

DRIJFZAND VAN WANSMAAK

Het plan- en realiseringsproces werd gekenmerkt door vaak absurde en onvoorspelbare koerswendingen van een onzekere opdrachtgever en een dito openbaar bestuur. Het is trefzeker beschreven door Art Zaaijer, die namens OMA werd belast met de supervisie.³ Tegenwoordig is zo'n instabiele context een 'fact of life' – eerder regel dan uitzondering – en Koolhaas ziet dat als geen ander realistisch onder ogen. De Uithof werd destijds door iedereen als 'verschrikkelijk' bestempeld. En het is precies dit drijfzand van wansmaak, mislukte

Opengewerkte maquette
van het Educatorium

goede bedoelingen en anonieme architectonische half-fabrikaten waar Koolhaas zich thuis voelt. Een van zijn credo's luidt: waar geen architectuur is kan nog van alles.

Zoals gezegd, kreeg OMA in 1986 de opdracht voor het maken van een masterplan waarbij het 240 hectare grote Uithofterrein met verspreide gebouwen alsnog volgens het campusmodel diende te worden heringericht. De 'verschrikkelijke' Uithof moest alsnog een gemeenschap worden. Daar hoorde ook een sociaal ontmoetingscentrum bij. Dat werd het Educatorium. De opdracht voor het Educatorium-gebouw dateert uit 1992. Het programma bestond uit een kantine voor duizend personen, twee auditoria met respectievelijk vier- en vijfhonderd zitplaatsen, alsmede drie examen-zalen met plaats voor honderdvijftig, tweehonderd en

driehonderd studenten. Tevens moest het dienen als 'stadsplein' en 'ontmoetingsplaats', terwijl het ook geschikt moest zijn voor tijdelijke evenementen zoals congressen.

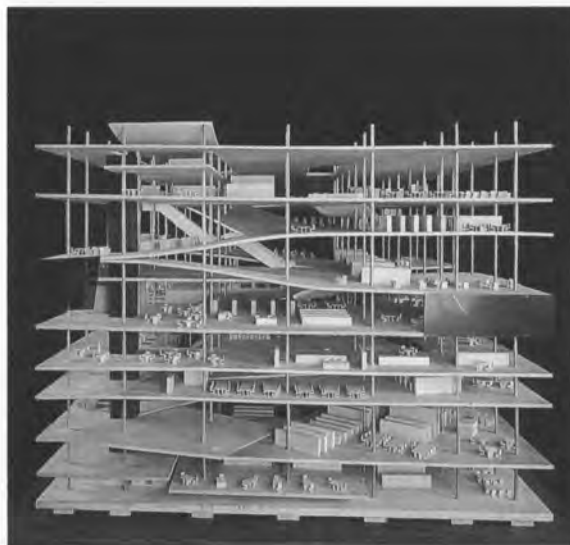
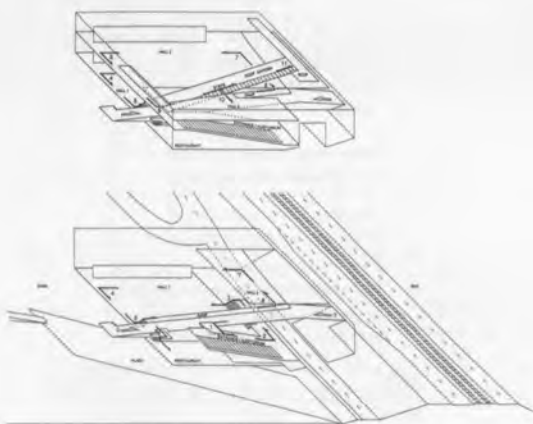
De bouw begon in 1995 en werd voltooid in 1997. De ingangshal van het gebouw is niet alleen vanaf de noordelijk gelegen Leuvelaan bereikbaar. Ze sluit aan op een bestaand, twee verdiepingen hoog gebouw met leslokalen (Transitorium I) en is via een passerelle verbonden met het zeventien verdiepingen tellende Transitorium II.

De ingangshal leidt tot de kantine op de begane grond. Een hellend vlak, dat zich gedeeltelijk binnen de glazen gevel, gedeeltelijk in de open lucht verheft, voert de bezoeker naar de twee auditoria. De hellende vloer daarvan vormt tevens het plafond van de kantine.

Boven de foyer zijn de vloeren weer horizontaal. De eerste en de tweede verdiepingen bevatten de examenzalen, alsmede docentenkamers en toiletgroepen. De plattegrond is verdeeld in vier quadranten. In oost-west richting worden deze gescheiden door de hellingbaan die de ingangshal met de auditoria verbinden en zo een ware promenade architecturale vormen. In noord-zuid richting door een vide die met een glazen vloer is dichtgezet. De auditoria vormen vrijstaande elementen op de hellende vloer. De ruimte eromheen is royaler dan voor louter verkeersdoeleinden nodig is en krijgt zo het karakter van een foyer, waar informele, sociale contacten mogelijk zijn.

HELLENDE VLOEREN

Binnen het oeuvre van OMA neemt het Educatorium een belangrijke plaats in. Rem Koolhaas heeft met toenemende intensiteit de mogelijkheden onderzocht van de hellende vloer. Het is een thema dat in de architectuurgeschiedenis zijn voorlopers heeft. Zo kennen we in Antwerpen het Koninklijk Vlaams Muziekconservatorium en theater 'De Singel' (1959, 1961-1981). De architect, Léon Stijnen, omgaf de verschillende zalen hier met een foyer-landschap met hellende vloeren. Meer anonieme voorlopers zijn de vele parkeergarages met meerdere verdiepingen waar de auto's op hellende dekken worden geparkeerd en waarbij het gebouw als het ware identiek is met zijn eigen verticale ontsluiting.

Bibliotheek Jussieu,
Parijs, OMA, 1992,
maquette

In het werk van OMA wordt het echter een leidend ontwerpthema. Een aarzelend begin vinden we in het Nederlands Danstheater in Den Haag (1980-1987). In het prijsvraagontwerp voor het Nederlands Architectuurinstituut in Rotterdam (1988) neemt het vastere vormen aan.

In de Kunsthal, eveneens in Rotterdam, (1988-1992) en het prijsvraagproject voor de universiteitsbibliotheek te Jussieu, Parijs (1993) werd de hellende vloer een hoofdthema. De Kunsthal, die door een ventweg en een voetgangersroute eveneens in vier quadranten dreigde te worden gesplitst, is zowel in horizontale als verticale zin één continue ruimte geworden dankzij een stelsel van omhoogspiralende, hellende vloeren, hellingbanen en luie trappen. In het Parijse bibliotheekontwerp is het lege platform van het bestaande universiteitscomplex opgevouwen, geplooid en met activiteiten geïnjecteerd, waardoor dit het meest paradigmatische voorbeeld is van het 'single surface' principe.

PLAN LIBRE VERVOLMAAKT

De betekenis van dit principe is tweeledig. In de eerste plaats is het een amendement op de twintigste-eeuwse vloer-kolom constructiewijze in gewapend beton, dat nog het meest consequent werd uitgebeeld door Le Corbusier in zijn diagram voor het Maison Domino

Kunsthal, OMA,
1988-1992, diagram

Maison Domino,
Le Corbusier, 1914

Downtown Athletic Club,
New York, Starrett &
Van Vleck, architects,
Duncan Hunter,
associate architect,
1931

(1914). Hoewel volgens Le Corbusiers principe van het 'plan libre' de onderdelen van het programma per verdieping vrij gesitueerd konden worden, blijft er tussen de vloervelden afzonderlijk een genadeloze scheiding bestaan. Le Corbusier trachtte er aan te ontkomen door her en der vides aan te brengen waardoor er weer contact kon ontstaan tussen de gestapelde verdiepingen. Ook Koolhaas gebruikt deze strategie van de vide veelvuldig.

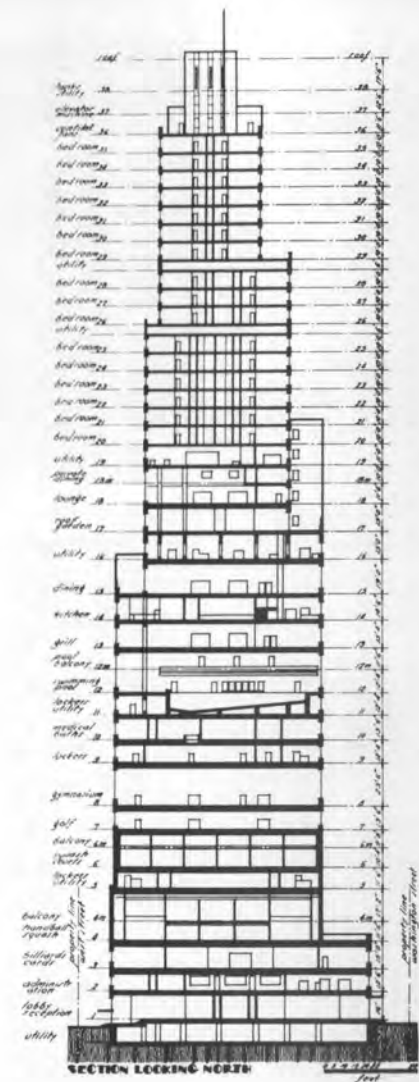
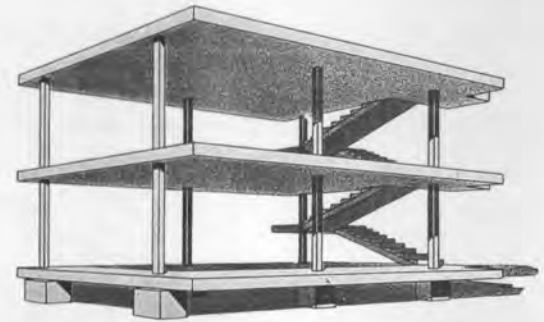
Het Maison Domino werd voorafgegaan door de ontwikkeling van de Amerikaanse wolkenkrabber. Ook die bestond uit een stapeling van horizontale vloervelden, maar nu in veel grotere getale. In plaats van een woonbestemming dienden ze veelal om kantooractiviteiten te herbergen. Doorgaans werden ze niet uit beton maar met een staalskelet geconstrueerd. En in plaats van een terzijde geplaatste trap werd het verticale transport gewaarborgd door enkele liften die dwars door de vloeren heen boorden.

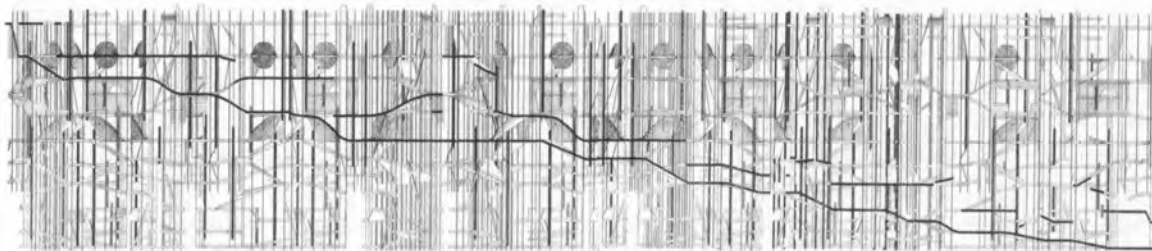
In zijn boek *Delirious New York* (1978) beschrijft Koolhaas dat dit gebouwtype meer programmatische mogelijkheden biedt dan het opstapelen van zich herhalende kantoorverdiepingen.⁴ De Downtown Athletic Club in New York (1931) biedt op iedere verdieping plaats aan een andere activiteit. Wie zich via de lift omhoog en omlaag beweegt kan zo aan het hele programmatische scala deelnemen. De vloeren zelf blijven echter scheidende elementen, iets wat Koolhaas het 'verticale schisma' heeft genoemd.

Met het principe van de gevouwen, hellende vloer is dit schisma overwonnen. De programmaonderdelen kunnen vrij worden gedistribueerd over een enkel, geplooid en omhoogspiralend oppervlak. Het is een niet te onderschatten mutatie van Le Corbusiers Domino-principe. Het 'plan libre' kent niet langer de beperkingen van de afzonderlijke vloervelden. Er is nu één doorgaande, vrij indeelbare plattegrond.

HUIS ALS KLEINE STAD

Maar er is nog een tweede consequentie. Het met voorziene en onvoorziene activiteiten bezette 'single surface' kan een voortzetting worden van de stedelijke ruimte van straten, pleinen en de sociale activiteiten

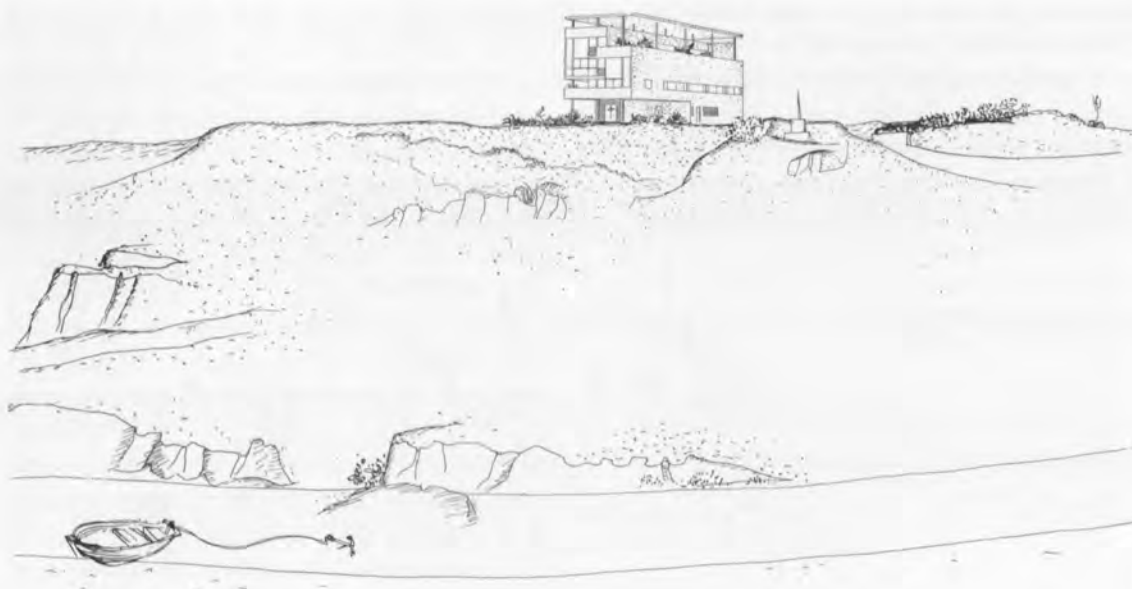

Bibliotheek Jussieu,
Parijs, OMA, 1992,
doorsnede over de
'boulevard'

die zich daar afspelen. In Jussieu was dit zelfs het uitgangspunt. Koolhaas karakteriseerde de hellende route langs de verschillende bibliotheekafdelingen zelfs als een Parijse 'boulevard'. Het lijkt of hij daarmee het door Leon Battista Alberti en Aldo van Eyck gehuldigde adagium, dat een stad een groot huis is en het huis een kleine stad, opnieuw leven in blaast. Ook de Rotterdamse Kunsthal wordt door de toepassing van dit principe een interieure voortzetting van de openbare ruimte van park en straat buiten. Het Educatorium toont eens te meer de potentie van de hellende vlakken om onbepaalde, stedelijke en openbare activiteiten binnen het gebouw te trekken en deze tegelijkertijd naadloos te laten aansluiten op de stedelijke openbare ruimte in de gangbare zin van het woord.

Toch is in het Educatorium, anders dan in het biblio-

theekontwerp voor Jussieu, het hellende vloervlak niet het hoofdthema. Het Utrechtse gebouw is hybridisch, omdat hier het 'single surface' principe is gecombineerd met de traditionele Domino-stapelning van horizontale vloeren aan de oostzijde. Deze combinatie van het moederprincipe en zijn gemuteerde nakomeling is in de noordgevel goed zichtbaar gemaakt. De doorsnede bepaalt het gevelbeeld: we zien twee gevouwen platen die in elkaar grijpen. De één, die de auditoria herbergt, krult om en transformeert zich van een vloer tot een dak, de ander vouwt zich met rechte hoeken om van vloer tot wand tot dak van het examenzaalgedeelte. Opnieuw worden we herinnerd aan Le Corbusier en wel aan zijn Villa in Carthago (1928), waar ook twee in elkaar grijpende, horizontale U-vormen zowel de doorsnede als de gevel domineerden.

Villa in Carthago,
Le Corbusier, 1928

Binnen de examenzalen worden we herinnerd aan een andere twintigste-eeuwse architect die Koolhaas erg bewondert: Mies van der Rohe. De examenzalen zijn grootschalige varianten op het ideaal van het glazen huis. Dat werd door Mies van der Rohe nog het zuiverst benaderd in het Farnsworth House, Plano, Illinois (1945-1950) en later nagestreefd door Philip Johnson in zijn eigen woning in New Canaan, Connecticut (1947-1949). Ook Koolhaas varieerde op dit thema in zijn woonhuis te Holten (1992-1993). In de Utrechtse examenzalen vermengt het weerspiegelde beeld van de in militaire slagorde opgestelde tafeltjes zich met het arcadische uitzicht op de botanische tuin.

REPUTATIE

Rem Koolhaas is een architect met een wereldreputatie. Hij bouwt en ontwerpt niet alleen, hij neemt deel aan prijsvragen met de ambitie om ze te winnen, hij is de auteur van twee spraakmakende boeken en tevens doceert hij aan de Graduate School of Design aan de prestigieuze Harvard University in Boston, Massachusetts. En het lijkt of Koolhaas met zijn ambities nog eens boven de reeds gevestigde roem wil uitstijgen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat zijn gebouwde werk met argusogen wordt gevolgd. In de internationale architectuurtijdschriften heeft het Educatorium dan ook pittige gedachtewisselingen opgeroepen.

De Britse en in de Verenigde Staten werkzame criticus Kenneth Frampton heeft veel lof voor het gebouw.⁵ Hij is echter vooral op zoek naar de 'vroegere' Koolhaas, de architect die zo sterk werd geïnspireerd door het Russische constructivisme van de jaren twintig en hun programmatisch-ruimtelijke agenda. Hij lijkt zo op de fan van Bob Dylan die maar geen afscheid kan nemen van de periode vóór het motorongeluk. Maar bij Koolhaas is er helemaal geen sprake van een motorongeluk. Er loopt een rechte lijn van zijn studentenproject over de Muur van Berlijn (die stond begin jaren zeventig nog boven de grond) als regulator van menselijke gedragingen, via zijn boek over de ondergewaardeerde metropolitane moderniteit van Manhattan en de eerste prijsvraagprojecten, naar hedendaagse bouwwerken, zoals de Kunsthal en het Educatorium. Het verschil bestaat voornamelijk uit het opbouwen van een kwart eeuw beroepservaring.

In dat licht gezien is Framptons tweede punt van kritiek gevoeliger: de detaillering. De manier waarop de gebouwen van OMA zijn uitgevoerd en gedetailleerd is vaker onder vuur genomen. Koolhaas heeft daarop eens gereageerd met de uitspraak 'Geen geld, geen details'. Maar Frampton vindt de detaillering van het Educatorium echter vlees noch vis. Vooral in de buitengevels is ze inconsequent; ze wordt noch op 'dirty realist' wijze onbelangrijk verklaard, noch op nauwgezette wijze opgelost.

Prijsvraagontwerp
Sovjet-paleis,
Le Corbusier, 1931

De in Frankrijk wonende criticus William Curtis vergelijkt het 'single surface' concept met een 'kunstmatig landschap' en brengt Koolhaas' ontwerpprincipe in verband met het synthetische karakter van het hedendaagse Nederlandse landschap.⁶ Hij ontwaart voorlopers van het concept van een verzamelhal, een open forum met pilotis en hellende vloeren, in Le Corbusiers prijsvraagontwerp voor het Sovjet-paleis uit 1931. Ook meent hij overeenkomsten te zien met de Latijns-Amerikaanse architectuur van de jaren vijftig, zoals die van Oscar Niemeyer en Carlos Raúl Villanueva. Curtis betreurt echter dat in het Educatorium een helder concept niet is vertaald in een overtuigend geheel van ruimten, materialen en vormen. Hij laat zelfs doorschemeren dat Koolhaas de scheidslijn tussen nonchalance en kunstzinnige intentie is overgestoken naar de negatieve kant en met zijn 'visuele verwarringen' en 'aarzelande details' vervalt tot louter onbeduidendheid. Het gebouw wekt bij hem een gevoel van Ersatz: een spaarzaam opgesierd diagram, een geraamte van goede bedoelingen dat niet altijd leidt tot overtuigende en intrigerende vormen.

DELIRIUM VAN INTERPRETATIE

Maar de strengste critici waren wellicht Ben van Berkel en Caroline Bos, die samen het architectenbureau UN-Studio te Amsterdam leiden en net als Koolhaas een wereldwijde reputatie genieten. Met inzicht en respect beschrijven ze hoe de 'kritisch-paranoïde methode', die Koolhaas van Salvador Dalí overnam, ook bij het Utrechtse Educatorium zijn vruchten afwierp. Van Berkel en Bos zien deze werkwijze als een manipulatie van negatieve uitgangspunten. Een ogenschijnlijk armzalige conditie – de 'verschrikkelijke' Uithof – wordt dankzij 'een delirium van interpretatie' verrijkt, waardoor op een ondergrond van het 'onvermijdelijke' en het 'banale' alsnog het 'sublieme' kan ontstaan. Of, met andere woorden: 'De hallucinaties worden tot systeem verheven.'⁷

Tot zover beperkt het commentaar van Van Berkel en Bos zich tot neutrale waarneming en analyse. Maar verderop wordt de kritische scherpte venijniger. Ze registreren feilloos dat Koolhaas de vigerende canon van de

architectuur afwijst: 'Oude, met de architectuur verkleefde formele gegevens als harmonie, ritme, compositie, worden rigoureuus ontkend.'⁸ Maar met de verwerping van de breed ondersteunde 'communis opinio' over waar het in de architectuur hoort te gaan, weigert Koolhaas een onderzoek dat zou kunnen leiden tot een mogelijke nieuwe canon. Volgens Van Berkel en Bos beperkt Koolhaas zich tot het recyclen van datgene wat we al kennen: 'Hij combineert de ontkenning van een specifiek architectonisch discours met de strikte techniek van de collage.'⁹

Hier beluisteren we de echo van de briljante Brits-Amerikaanse criticus Jeffrey Kipnis, die door Van Berkel en Bos hoog wordt aangeschreven. Kipnis beschouwt het Educatorium als de meest 'sophisticated' realisatie van OMA tot nu toe. Maar hij leest het gebouw als een samenvoeging van klassieke ingrediënten van de moderne architectuur, zoals het 'plan libre', de hellingbaan, de 'promenade architecturale' en het gebruik van industriële materialen. Het heterogene conglomeraat dat daaruit voortkomt fuseert niet tot een geheel dat de som der delen overstijgt.¹⁰ Wat Kipnis, en in zijn voetspoor Van Berkel en Bos, daarbij voor ogen staat is samengevat in de leuze (met een knipoog naar Gilles Deleuze) 'intensieve samenhang' ('intensive coherence'). Daarbij gaat het om het beweeglijke krachtenveld, waarbinnen het architectonisch ontwerp heden ten dage tot stand komt, te laten uitmonden in een geïntegreerd en samenhangend geheel. Daarbij kunnen geavanceerde computerprogramma's behulpzaam zijn. Ook kunnen diagrammatische voorstellingen waarmee in diverse wetenschappen complexe situaties door middel van een heldere, visuele voorstelling inzichtelijk worden gemaakt, als zoekinstrumenten hun diensten bewijzen.

Uiteindelijk blijft zo het beeldende, tastbare en zintuiglijk ervaarbare resultaat dan toch weer de ultieme toetssteen te zijn waarmee de architectuur moet worden beoordeeld. De door Koolhaas opzij gezette, 'traditionele' parameters van de architectuur, verschijnen dan – in een nieuwe gedaante – opnieuw op de agenda.

PROVOCATIE

Anno 1999 verschenen er in de vakpers nogal wat publicaties met de fatalistische teneur dat 'de architectuur met een grote A' er niet meer toe doet. In sommige gevallen beroepen de auteurs zich op uitspraken van Koolhaas die hetzelfde lijkt te beweren. Maar zo eenvoudig ligt het niet. In het begin van deze eeuw wilde de futurist Marinetti de musea in brand steken en nu hangen ze vol met schilderijen van de Italiaanse futuristen. Marcel Duchamps urinoir was een provocatie, maar is inmiddels een klassiek en erkend kunstwerk geworden. Zijn even creatieve als blasfemische ingeving is model gaan staan voor talloze twintigste-eeuwse kunstenaars die de 'traditie van het avant-gardisme' wilden voortzetten. In het revolutionaire Rusland van het begin van deze eeuw trakteerde de dichter Vladimir Mayakovski de bourgeoisie met een 'oorvijg aan de goede smaak'.

Koolhaas' verwerping van de geaccepteerde, architectonische canon past in deze avant-gardistische traditie. Maar het is een truc die je niet te vaak kunt herhalen. Deze kunstgreep helpt hem om nieuwe vrijheden te exploreren maar ontslaat hem niet van de architectenplicht om een gebouw te leveren dat ook tastbaar en zintuiglijk overtuigt. De hierboven aangehaalde commentaren op het Educatorium maken duidelijk dat het in de architectuur en het debat daarover nog steeds gaat over iets waar je – ondanks het vervagen van de ideologieën – nog altijd hartstochtelijk over van mening kunt verschillen. Met het Educatorium heeft Koolhaas dit meningsverschil nieuwe voeding gegeven.

HET BOEK

Als architectuurcriticus is het mijn vaste overtuiging dat het de architecten zijn die de agenda van het vakdebat bepalen. De critici beperken zich achteraf tot cartografische arbeid en legitimering. Maar Koolhaas is zowel architect als criticus. Vandaag wint hij de Rietveldprijs voor een gebouw in Utrecht, maar zijn eerste prestigieuze prijs, de Rotterdam Maaskant prijs, kreeg hij in 1986, vooral vanwege zijn bijdrage aan de vakdiscussie.

De bestaande media – vaktijdschriften, kranten, televisie – lopen over van belangstelling voor de architectuur.

In die turbulente draaikolk van publiciteit dreigt OMA te verdrinken. Daarom heeft Koolhaas gekozen voor het herleven van een oud, beproefd medium: het boek. In 1978 maakte hij al zijn entree met *Delirious New York*, een manifest met terugwerkende kracht over de fascinerende, maar in de gangbare architectuurdiscussie onderdrukte, moderniteit van wereldstad nummer één, Manhattan.¹¹ In 1996 publiceerde hij het 1346 pagina's tellende *S,M,L,XL*, een mengsel van een autobiografie, een traktaat en een manifest met vooruitwerkende kracht.¹²

De paradox is dat Koolhaas' invloed en betekenis nu zo groot is dat hij zelf een canon belichaamt. Het gaat niet alleen om zijn talloze epigonen, die de voetsporen volgen van zijn formele en typologische inventies. Het gaat vooral om zijn mediastrategie. Koolhaas is niet zozeer een meester om na te volgen, hij is een 'role-model'.

Sinds *S,M,L,XL* zijn er al diverse Nederlandse architecten die menen dat ze 'Het boek' moeten schrijven. Dat doen ze met wisselend succes. Rem Koolhaas had tenminste topdesigner Bruce Mau ingehuurd, maar in Nederland zijn vormgevers van dat niveau met een lampje te zoeken en de resultaten zijn er dan ook naar.

AFREKENING

Koolhaas dient niet alleen te worden geprezen vanwege zijn gebouwen, maar ook voor zijn architectuurkritische engagement. Dat valt niet te onderschatten.

Wie Koolhaas tegenspreekt krijgt zijn trekken thuis. Dat ondervond Kenneth Frampton, de incarnatie van de neomodernistische canon. Koolhaas beantwoordde Framptons kritiek op het Educatorium met het vlijmscherpe lancet van de psychoanalyse.¹³

De kritiek van Van Berkel en Bos was gevaarlijker: '[...] na jarenlang tot de meest dominante stemmen in het architectuurdebat te hebben behoord, zal het toekomstig belang van Koolhaas vooral afhangen van meer concreet onderzoek van het werk van OMA'.¹⁴ Dat was een aanval van jewelste. Hier stak een jong en ambitieus architectenduo de vigerende 'wereldkam-

pioen architectuur' naar de kroon. De afrekening volgde dan ook snel. Van 12 tot en met 14 juni 1997 vond in het Nederlands Architectuurinstituut de zevende conferentie plaats in de ANY-reeks. Dit congres, getiteld AnyHOW, was bedoeld als een internationaal en interdisciplinair wereldforum over architectuur. Kipnis was uitgenodigd om het wisselen van de wacht aan te kondigen, maar moest verstek laten gaan. In zijn plaats opende Sanford Kwinter het congres met een lauw manifest: 'Leap into the void: A New Organon.'¹⁵ In de discussie tergede Koolhaas het congres met vragen als 'waar is die nieuwe generatie dan?' en 'zijn er misschien al vertegenwoordigers in ons gezelschap aanwezig?'. Op de derde dag, toen Koolhaas discussieleider was van een forum waaraan onder meer Ben van Berkel deelnam, sloeg hij genadeloos toe. Hij vergeleek een woonhuis van Van Berkel en Bos met Mies' Fransworth House en beschuldigde zijn jongere, Nederlandse collega's van 'overdetermination', met andere woorden: er is teveel architectuur en het verlangen naar een 'architectonische specificiteit' die moet spreken van de 'vloeibaarheid' en de 'continuïteit' verstaat zich niet met de veranderlijkheid van welk programma dan ook, zelfs dat van een privé-woonhuis.

ALLERGIE

Koolhaas' kracht is zijn allergie jegens de architectuur. En met die instelling probeert hij het vak opnieuw uit te vinden. Het Utrechtse Educatorium is niet meer dan een basiskamp op een eenzame expeditie naar de top van de Mount Everest van de architectuur.

NOTEN

- 1 Rem Koolhaas, inleiding bij het symposium 'Hoe modern is de Nederlandse architectuur?', 27 april 1990, TU Delft, zie Bernard Leupen, Wouter Deen, Christoph Grafe (reds.), *Hoe modern is de Nederlandse architectuur?*, Rotterdam, Uitgeverij 010, 1990, pp. 11-20.
- 2 Zie noot 1.
- 3 Art Zaaier, 'Beheersing van het onvoorspelbare. De geschiedenis van De Uithof in Utrecht', *Archis*, nr. 1, 1999, pp. 26-36.

- 4 Rem Koolhaas, *Delirious New York*, Londen, 1978.
- 5 Kenneth Frampton, 'OMA, the legacy of Leonidov', *Arquitectura Viva. Monographs*, nr. 73, (september-oktober), 1998, pp. 24-27.
- 6 William Curtis, 'Synthetische landschappen, hellende vloeren', *Archis*, nr. 9, 1998, pp. 22-27.
- 7 Ben van Berkel, Caroline Bos, 'Formele manipulaties', *Archis*, nr. 1, 1998, pp. 8-15.
- 8 Zie noot 7.
- 9 Zie noot 7.
- 10 Geciteerd in Anne-Laure Egg, 'L'Educatorium un collage universitaire', *Archicr  e*, nr. 282, 1997, pp. 68-77.
- 11 Zie noot 4.
- 12 Rem Koolhaas, *S,M,L,XL*, Rotterdam, 1995.
- 13 Rem Koolhaas, 'Doubletake? Review reviewed', *Arquitectura Viva. Monographs*, nr. 73, (september-oktober), 1998, pp. 28-29.
- 14 Zie noot 7.
- 15 Sanford Kwinter, 'Leap into the void', Cynthia Davidson (ed.), *AnyHow*, New York, 1998, p. 22-27.

STEDENBOUW IN UTRECHT 1989-1999

Ook de gemeente Utrecht ontkwam er niet aan, mede gedwongen door economische omstandigheden, nieuwe vormen van stedelijk beleid te ontwikkelen. De afgelopen tien jaar is de gemeentelijke overheid een steeds actievere rol gaan spelen. Dit viel samen met de opleving van de stad en met de hernieuwde belangstelling voor de binnenstad in het bijzonder. Stedelijke transformatie werd een van de meest prominente thema's. Dit leidde tot een nieuwe stedelijke cultuur waarin stedelijke vernieuwingsprojecten de boventoon gingen voeren.

In de stedenbouw viel deze ontwikkeling samen met de verschuiving van plannen die alleen een regulerende functie hebben, naar plannen die overtuigende beelden en breed ondersteunde verwachtingen over de toekomst van de stad uitdragen. Beeldvorming deed aarzelend haar intrede in de stedenbouw. Ze werd ingezet om de noodzakelijke samenwerking en consensusvorming tussen de vele betrokkenen bij de vernieuwingsprojecten te faciliteren. Tegelijkertijd vertaalde ze de nieuwe noties van dichtheid, stedelijkheid en menging naar een breder publiek.

VERNIEUWING VAN HET CENTRUM

Al vanaf 1986 probeert de gemeente Utrecht, daartoe aangespoord door de talrijke bouw- en ontwikkelingsinitiatieven rond het station, het complex Hoog Catharijne en de omgeving ervan te 'upgraden'. In 1988 werd een eerste intentieovereenkomst tussen de voornaamste partijen getekend. Belangrijkste doelstellingen van het Utrecht City Project waren de kantorenbouw op vrijkomende terreinen, werkgelegenheid, openbaar vervoer en aansluiting op omliggende stadsdelen. Tot uitvoering van dit project is het echter nooit gekomen. De ambitie van de gemeente de city te ontwikkelen tot een hoogwaardig knooppunt van openbaar vervoer, liep stuk op het fiasco van de oostelijke sneltram. Alle betrokken partijen hadden hun eigen visie op de

centrumontwikkeling. Terwijl bijvoorbeeld de markt bereikbaarheid cruciaal achtte, voerde de gemeente een beleid om het autoverkeer uit het centrum te weren. Pas in 1996, nadat het er lange tijd op leek dat het er nooit van zou komen, geraakten de plannen in een stroomversnelling. De zoveelste herstart leidde tot het Utrecht Centrum Project (UCP), een grootschalig ontwikkelingsproject waarvoor de vier betrokken partijen (spoorwegen, gemeente, winkeliers en Jaarbeurs) de handen ineengeslagen hebben. Deze overeenkomst was in belangrijke mate de verdienste van stedenbouwkundige Riek Bakker. Het UCP is het antwoord op de te verwachten aanpassing van het knooppunt van openbaar vervoer, de wensen van de 'real estate' in het stationsgebied en de beoogde uitbreiding en verbreding van het winkelareaal in Hoog Catharijne. Daarnaast speelt het in op de nieuwe bedrijfsstrategie van de Jaarbeurs waarmee het werkterrein van deze instelling steeds verder wordt verbreed. Een stedenbouwkundig plan van Riek Bakker vormt de basis voor deze modernisering van het centrum.

Opmerkelijk is niet alleen het omvangrijke programma, maar ook de lange looptijd waarin het UCP gerealiseerd moet worden. Door de voorgestelde verwevenheid tussen de verschillende onderdelen bezit het project een grote complexiteit. Utrecht heeft een lange stedelijke traditie waarin gebieden veelal als enclaves zijn ontwikkeld. Voorbeelden hiervan zijn Overvecht, Hoog Catharijne, De Uithof, Rijnsweerd en Leidsche Rijn. Het UCP probeert deze tendens te doorbreken en legt in de uitvoering en het beheer sterk de nadruk op de verbindingen met de aangrenzende stadsdelen, de aansluitingen tussen de verschillende vervoerssystemen, alsmede de connecties tussen de verschillende fragmenten van het project zelf.

Verreweg de grootste veranderingen zullen dan ook plaatsvinden in de publieke ruimte. Het plan voorziet onder meer in de aanleg van een nieuw stationsplein, het herstel van de gedempte singel en de uitbreiding

Utrecht Centrum Project (UCP), plankaart. Bron: Projectbureau UCP, Utrecht

- ① Moreelse Park
- ② Vredenburg
- ③ Catharijnesingel
- ④ Muziekcentrum Vredenburg
- ⑤ Hoog Catharijne
- ⑥ Stationsplein
- ⑦ Openbaarvervoerstation Utrecht Centraal
- ⑧ Smakkelaarsveld (Verlengde Leidsche Rijn)
- ⑨ Corporate Plaza
- ⑩ Jaarbeursplein
- ⑪ Kop van Lombok
- ⑫ Uitgaans- en ontmoetingscentrum Jaarbeurs Utrecht

Programma

- 1.700 woningen
- 360.000 m² kantoren
- 30.000 m² meer winkelloppervlakte
- 4.200 extra parkeerplaatsen
- 21.000 stallingplaatsen voor fietsen

van Muziekcentrum Vredenburg. Om de eenzijdigheid van het gebied te doorbreken, wordt gemikt op de ontmoeting van verschillende werelden binnen een nieuw en levendig centrumgebied. Volgens Riek Bakker wordt Utrecht een stad met twee gezichten, waarbij het nieuwe, levendig gedachte centrum bovenop het station bestaansrecht heeft naast de historische binnenstad. Ondanks alle inspanningen van het tegendeel zal de aansluiting van het UCP niet zonder moeilijkheden verlo-

pen. Het UCP is een grootschalig infrastructureel project dat een grote uitstraling op de wijde omgeving heeft, in termen van de bereikbaarheid van het centrum en de wenselijkheid van grootschalige parkeervoorzieningen. Daarbij komt, dat de private partijen in verband met rendabiliteitsoverwegingen zoveel mogelijk zullen willen bouwen. Veel hangt daarbij af van de antwoorden die architecten zullen geven op de ontwikkeling van deze kantorenstad.

SITUATIE EN KARAKTER VAN WOON- GEBIEDEN

De ontwikkeling van het UCP speelt in op het proces waarin ondernemingen nauwelijks meer gebonden zijn aan steden en daarom met speciale maatregelen behouden dan wel aangetrokken moeten worden. Ze roept derhalve ook de vraag op waar de nieuwe woongebieden moeten worden gesitueerd en welk karakter deze moeten krijgen. In Utrecht ging het echter andersom. De reflectie op de rol van het centrum in de stad vloeide rechtstreeks voort uit de planning en het ontwerp van dertigduizend nieuwe woningen aan de stadsrand in Leidsche Rijn.

Leidsche Rijn is de grootste Vinex-locatie van Nederland, in omvang vergelijkbaar met een stad als Delft of Leeuwarden. Desondanks is ze in opzet en structuur nog altijd gericht op Utrecht en het centrum ervan. Om deze reden werd bij het begin van de planvorming de verlegging en overkapping van rijksweg A2 gezien als conditie voor de ontwikkeling ervan. In de eerste plaats zouden de vrijkomende gronden bestemd kunnen worden voor woningbouw. In de tweede plaats zou bij ontstentenis van de barrière van de snelweg de woon-

wijk beter kunnen worden aangesloten op het centrum. Interessant is dat in de voorstellen die de architecten Bindels, Gietema, Hartzema en Klok ontwikkelden voor de woonbebouwing de aanwezigheid van de snelweg desondanks voelbaar is. Deze interessante experimenten vonden na het afblazen van de verlegging en overkapping van de snelweg echter geen vervolg meer. Het masterplan van het bureau Max.1 sluit aan op de methodologische vernieuwingen die door Rem Koolhaas in de jaren tachtig in de Nederlandse stedenbouw zijn geïntroduceerd. Het Masterplan Leidsche Rijn is niet gebaseerd op het vastleggen van een eindresultaat, maar op het aansturen van de stedelijke ontwikkelingen door middel van regelgeving. Max.1 en Riek Bakker richten zich op de 'org-ware' die de uitvoering van ideeën en de situering van stedelijke elementen regelt. Volgens beide stedenbouwkundigen is deze org-ware het enige handvat voor het sturen van een plan met een dergelijke omvang, dat bovendien grotendeels onder marktomstandigheden moet worden gerealiseerd. De org-ware van Leidsche Rijn bestaat uit een serie verhoudingsgetallen en bijbehorende kaarten. Deze hebben betrekking op zaken als menging, dichtheid en programma.

Links: Masterplan
Leidsche Rijn, plankaart

Rechts: Masterplan
Leidsche Rijn, PSI-
kaart

UNIVERSITEIT ALS ONDERNEMING

Het UCP en Leidsche Rijn zijn de twee polen waartussen de stadsontwikkeling in Utrecht gedurende de afgelopen periode plaats vond. Merkwaardig genoeg ging de ontwikkeling van De Uithof geheel aan de gemeentelijke plannenmakers voorbij. Op veel kaarten is deze groeipool zelfs in het geheel niet ingetekend, terwijl ze in de regio toch een steeds groter gewicht begon te krijgen. Dit komt in de eerste plaats tot uitdrukking in de kwalitatief hoogwaardige architectuur van het gebied. Hier vind je niet alleen het Educatorium van OMA, maar ook het Minnaertgebouw van Neutelings Riedijk Architecten, het Ronald McDonaldhuis van Bosch Haslett, de studentenhuysvesting van Rudy Uytenhaak en de Faculteit Economie & Management van Mecanoo. Verder verrijzen er binnenkort de door Wiel Arets ontworpen universiteitsbibliotheek en het NMR-laboratorium van UN-Studio (Ben van Berkel/Caroline Bos). De herstructurering van De Uithof vond plaats op basis van het masterplan van Rem Koolhaas dat reeds in de jaren tachtig (!) was ontwikkeld. Dit plan, dat nog altijd een kader biedt voor de huisvestingsplannen van de universiteit, doorbrak het monofunctionele karakter van De Uithof. Koolhaas voorzag dat de universiteit zou uit-

groeien tot een regionaal centrum dat 24 uur per dag kan functioneren. Dit optimistische scenario was gekoppeld aan een nieuw stedenbouwkundig instrumentarium dat inspeelde op onvoorziene ontwikkelingen en tegelijkertijd de inrichting van het gebied vastlegde. De verdere verdichting van de reeds bestaande clusters en zones vormde de kern van Koolhaas' strategie. Hiermee wordt landschap gespaard en een verdere fragmentatie van het gebied tegengegaan. De centrale zone moet uitgroeien tot een boulevard waaraan de algemene voorzieningen liggen. Dwars daarop liggen de universitaire voorzieningen. Terwijl binnen deze gebieden een grote vrijheid ten aanzien van de architectuur heerst, is daarbuiten een strikt bouwverbod van kracht. Daarmee wordt het contrast tussen bebouwing en landschap versterkt, een andere belangrijke intentie van het plan. In de afgelopen periode is de universiteit zich evenals de stad steeds meer als een onderneming gaan opstellen. Daarbij hoort dat de universiteit als product verkocht moet worden. In hun onderlinge concurrentiestrijd zetten deze instellingen de kwaliteit van de openbare ruimte, de voorzieningen en de gebouwen in als instrument voor de werving van studenten en personeel. De Universiteit Utrecht neemt in deze ontwikkelingen een bijzondere positie in. De Uithof ontwikkelt zich van een traditionele campus tot een modern en veelzijdig kenniscentrum.

Links: Plattegrond van De Uithof

Rechts: Schets van de stedenbouwkundige samenhang in Utrecht. Utrecht wordt nog altijd gezien als een concentrische stad. Opvallend is het ontbreken van De Uithof op dit kaartje. Bron: Rietveldprijs 1997, p. 35

UTRECHT KENT MEERDERE CENTRA

Utrecht is steeds minder een stad met één centrum. Op de schaal van de regio treedt een steeds grotere specialisatie op, waardoor voorheen gemengde functies van elkaar gescheiden worden. Een centraal gebied dat alle belangrijke functies op bestuurlijk, commercieel, financieel, politiek en cultureel gebied integreert, is daarmee zo goed als uitgesloten. Genoemde functies zijn verstrooid over een veel groter gebied. Denkbaar is dat Hoog Catharijne zich richt op fun-shopping, terwijl de historische binnenstad opgepept wordt door toerisme en vrije tijd.

Een factor van betekenis hierbij is de ontwikkeling van de mobiliteit. Gebieden bij afslagen van snelwegen zijn veel beter bereikbaar dan de traditionele centra. Voor veel winkels en kantoren is dit een reden zich hier te vestigen. Deze ontwikkeling zorgt voor een groeiende polarisatie in de regio. Resultaat is een samenstel van gebieden die overeenkomstige, complementaire en op elkaar aansluitende functies aantrekken. In deze constellatie zal de Utrechtse binnenstad, evenals de andere centra in de regio, nieuwe specialisaties moeten nastreven. In het centrum brengen gezinnen een aanzienlijk deel van hun tijd door. Het is een plek voor ontmoetingen, maar ook voor consumptie en vrije tijd. Ze biedt flexibele mogelijkheden voor contacten en uitwisseling en is daarmee een plek voor een nieuwe vorm van stedelijkheid. Het beheer van de openbare ruimte zal hier in toenemende mate rekening mee moeten houden.

De nieuwe stedelijke plekken moeten multifunctioneel en open zijn, gecontroleerd worden door de openbare sector en zodanig opgezet zijn dat individuen en groepen er hun stedelijke praktijken kunnen uitoefenen. Door de ontwikkeling van de mobiliteit, de snelheid en autonomie van de auto's, alsmede de werking van het openbaar vervoer moet niet alleen het centrum als stedelijke categorie worden herdacht, maar zijn ook de opvattingen over de concentrische stad aan herziening toe. De oude opvatting van centraliteit is functioneel gezien steeds minder houdbaar. Dat betekent dat de situering van de verschillende functies in het kader van de stadsregio's die nu ontstaan opnieuw overdacht moet worden. Dit stelt opnieuw het probleem van de

regio's en de nieuwe verdelingen tussen centrum en periferie.

VERSTERKING VAN DE STEDELIJKHEID

In de afgelopen periode stond de stedenbouw in Utrecht nadrukkelijk in het teken van de kwaliteit van de openbare ruimte. Op dit vlak zijn in Utrecht de nodige resultaten geboekt. Uitschieters in dit verband zijn het kantorenpark Rijsweerd, het Schimmelplein, de Neude en het Griftpark. De komende periode blijft de kwaliteit van de openbare ruimte een belangrijke doelstelling. Ze zal echter in toenemende mate geconfronteerd moeten worden met de stad als geheel en de complexiteit ervan. De openbare ruimte wordt niet alleen bevolkt door individuen en huishoudens, maar ook door organisaties en instellingen. Door de sterk toegenomen verplaatsingsmogelijkheden en de sterk vergrote ruimtelijke actieradius van de mensen is de openbaarheid sterk van karakter veranderd. De huidige openbaarheid valt niet meer samen met de publieke sector, maar manifesteert zich op veel manieren en in allerlei vormen vanuit de particuliere sector.

Canopus: het verzonken schip van Rijsweerd, ontwerp Karin Daan, Amsterdam (foto Jan Derwig)

Inrichting
Schimmelplein, ontwerp
Architectenbureau
Sluimer & Van
Leeuwen, Utrecht,
in samenwerking met
de gemeente (foto Daria
Scagliola en Stijn
Brakkee)

De stedenbouw zal zich de komende tijd dan ook moeten richten op de overgangen van de openbare naar de private ruimtes. De vormgeving van deze overgangsruimtes is van belang, omdat zij het potentieel aan verbindingen tussen de verschillende stedelijke enclaves realiseren. Hierbij kan worden aangesloten bij aanzetten in de afgelopen periode. Het Masterplan Leidsche Rijn is gepresenteerd als een plan dat door verbindingen tot stand te brengen een stimulans zou kunnen betekenen voor de tussenliggende wijken.

De laatste tijd hoor je daar echter helaas nog maar weinig van. Het valt evenwel niet te hopen, dat Utrecht terugvalt op het enclavenbeleid dat de ontwikkeling van de stad lange tijd heeft gekenmerkt. Zo'n enclavenbeleid kan er toe leiden dat de probleemwijken van de stad in een toenemend isolement belanden en verder stagneren. In de hedendaagse stad hebben ontmoetingen

en uitwisselingen echter meer baat bij allerlei vormen van mobiliteit dan fysieke nabijheid. De door Riek Bakker aangestipte noodzaak van het leggen van verbindingen op allerlei niveaus verdient dan ook nog steeds alle aandacht.

De stedenbouw zal zich nadrukkelijker ontwikkelen van een louter verfraaiing van de stad tot een bezigheid die in en te midden van de werkelijkheid staat. Ze zal zich minder nadrukkelijk moeten richten op beeldvorming en zich meer moeten bezighouden met realistische en concrete voorstellen en strategieën voor uitvoering. Dit vraagt in toenemende mate om een stedenbouw die zich bezighoudt met tijd en processen – niet alleen meer gericht op de productie van autonome objecten, maar op de creatie van velden waarin programma, infrastructuur en activiteit integraal worden benaderd.

BIJSTELLEN VAN AMBITIES

De inwoners van Utrecht zijn sterk verdeeld over Hoog Catharijne. De partij Leefbaar Utrecht betoont zich in de gemeentepolitiek een uitgesproken tegenstander van het UCP. Deze partij laakt het in zijn ogen megalomane karakter van het UCP. Het zou een te grote aanslag zijn op de stedelijke leefbaarheid, met name door de te verwachten toename van het autoverkeer in de binnenstad. Voorts heeft deze partij grote bezwaren tegen de gebrekkige wijze waarop de democratische besluitvorming thans verloopt. Volgens Leefbaar Utrecht is het UCP een vraagstuk dat alle inwoners van de stad aangaat. Dit tilt het UCP boven een conflict van deelbelangen uit.

De weerzin tegen de politieke reflexen en intenties die van oudsher in de gemeentepolitiek bestaan, is groot. De opkomst van Leefbaar Utrecht is daar een reactie op en uiting van. Volgens de historicus F.R. Ankersmit stimuleren de oude, ideologisch georiënteerde politici 'tot een zoveel mogelijk zakelijk beperkte, om niet te zeggen geborneerde berichtgeving in de media over de meest fundamentele politieke vraagstukken'. De informatie die nu in de openbaarheid wordt aangeboden, wordt door de burgers veelal als irrelevant ervaren. Toekomstige generaties zullen zich, aldus Ankersmit, 'zeker verbazen over de geringe bereidheid van hedendaagse politici om op een heldere en onomwonden manier de dilemma's waarvoor zij staan uit de doeken te doen'.

Het UCP moet ruimte bieden voor stapsgewijze aanpassingen aan een vraag die steeds verder evolueert, zodat het met de tijd kan meegroeien. De ruimtelijke inrichting moet (kunnen) mee-evolueren met afzonderlijke, vooraf niet te voorspellen bouw- en investeringsinitiatieven. Dit heeft consequenties voor de architectuur. Een architectuur die ruimte laat voor veranderingen en flexibiliteit inbouwt, is op haar beurt ook weer een systeem dat niet is ingesteld op onverwachte gebeurtenissen. Daarom is een architectuur nodig die accommodeert, mogelijk maakt en faciliteert. Alleen zo'n architectuur kan in de fasen van uitvoering en beheer effectief en efficiënt zijn en tot kwalitatief hoogwaardige resultaten leiden.

LITERATUUR

- R. Blijstra, 2000 jaar Utrecht. Stedenbouwkundige ontwikkeling van castrum tot centrum, Bruna, Utrecht/Antwerpen 1969.
- Max van Rooy e.a., Rietveldprijs 1997. Bouwen aan de stad Utrecht 1995-'96, Uitgeverij THOTH, Bussum 1997.
- Projectbureau Leidsche Rijn, Masterplan Leidsche Rijn, Utrecht 1995.
- Projectbureau Leidsche Rijn, Leidsche Rijn Utrecht Ontwikkelingsvisie, Utrecht z.j.
- Janny Rodermond, 'De nieuwe stedelijkheid van De Uithof, Het Educatorium, prototype van een netwerkgebouw, Ecologisch voorbeeldig', in: **Educatorium synthetisch landschap**, uitgave Communicatie Service Centrum, Universiteit van Utrecht.
- Michael Speaks (ed.), **Big Soft Orange**, z.p., z.j.
- Harm Tilman, 'Verstedelijking van een winkelcentrum. Utrecht Centrum Project schakel tussen oude en nieuwe stad', in: **de Architect**, 29 (1998) 4, pp. 70-77.

DE COLLECTIEUR EN ZIJN VITRINE

Juliette Bekkering

Ik liep door de gebouwen van De Uithof, door de besloten echoënde hal van Minnaert, waar water klaterde en langs de wanden gutste, door het Ronald MacDonald-huis dat in de vermomming van een zonnige lichtvoetige mediterrane urban villa aan de Italiaanse Adriatische kust, in zijn binnenste het dramatische toneel is voor het leed van ouders van een ernstig ziek kind in het aangrenzende Academisch Ziekenhuis Utrecht (AZU). Toen kwam een analogie met het boek **Het leven, een gebruiksaanwijzing** van George Perec in mij op.¹

Het boek is opgebouwd als de doorsnede van een gebouw, een appartementengebouw in Parijs. In een meer dan vijfhonderd pagina's tellende opsomming van de voorvallen van de bewoners van het gebouw en de inrichtingen van hun interieurs geeft de schrijver een weergave van het leven van het gebouw. Aan het eind van het boek is deze verzameling compleet en kan er een doorsnede van het pand worden getekend. Die toont de verschillende interieurs en de bewoners die er sinds de bouw van het complex hebben geleefd.

De interieurs worden minutieus beschreven met vermelding van alle toegepaste materialen tot aan een beschrijving van de inhoud van de boekenkasten en de tafereel op de schilderijen aan de wand toe. Met de beschrijving van de interieurs worden tegelijkertijd de bewoners beschreven. Binnen het frame van de doorsnede woont een aantal bizarre individuen waarvan ieder zijn eigen geschiedenis heeft, maar tevens deel uitmaakt van de verzameling.

Een van de interessantste personages in het boek is Bartlebooth: een miljonair die het aanleggen van een verzameling tot zijn levenswerk heeft gemaakt. De collectie die hij gaat aanleggen is niet zomaar een collectie maar een verzameling die hij inricht als een spel. De spelregels zijn als volgt: het eerste gedeelte van het spel is dat hij van vijfhonderd havens verspreid over de hele wereld aquarellen schildert. Deze aquarellen verstuurt hij naar Parijs waar ze op een plaat hout verlijmd worden en waarvan puzzels worden gemaakt. De tweede

fase van het project is dat hij de puzzels weer in elkaar plaatst en ze opnieuw op onzichtbare wijze verlijmt tot een tableau. In de derde fase wordt het tableau teruggebracht naar de plaats waar het aquarel geschilderd werd om daar vernietigd te worden.

Dit spel wordt vijfhonderd keer herhaald, als het ultieme levenswerk. De verzamelaar die schildert, die puzzelt, die de puzzels weer doet samensmelten tot schilderij en uiteindelijk de schilderijen weer terugvoert naar de plaats van oorsprong. Het onmogelijke plan strandt jammerlijk als hij de laatste puzzel op een stukje na af heeft en het laatste stukje niet blijkt te passen.

Als de miljonair zijn gezichtsvermogen verliest is de cirkel verbroken en daarmee houdt ook de zingeving van zijn bestaan op en het leven van al diegenen die deel uitmaakten van het project. De collectie blijft onaf liggen, wachtend totdat iemand er weer een nieuw project van maakt of wachtend tot ze in de prullenbak wordt gegooid.

Aan het eind van het boek, als alle interieurs en bewoners nauwkeurig zijn beschreven, volgt de ontdekking dat de enige elementen die niet beschreven zijn – het exterieur en het trappenhuis – de interieurs en de levens van de bewoners met elkaar verbinden.

Een bezoek aan De Uithof levert eenzelfde ervaring op. De collectie van gebouwen: als een heldenparade figureren hier straks de gebouwen van Ben van Berkel, OMA, Neutelings Riedijk, Wiel Arets, Mecanoo, Koen van Velsen, Bosch Haslett, Uytenga etc.

Langzaam rijst het vermoeden dat er een verzameling wordt aangelegd waarin de architecten zelf figureren. Hier is een collectioneur actief die minutieus zijn verzameling aanlegt. Het gaat hierbij niet om de collectioneur als individu: de rol van OMA of misschien de rol van Sikkema, die als personificatie van de opdrachtgever momenteel de meest waardevolle objecten aan de verzameling toevoegt, maar het gaat

Luchtfoto De Uithof
(foto Ralph Kämena)

om een verpersoonlijking van de universiteit. Als een museum waarbij elke curator zijn stempel op de uiteindelijke collectie drukt. De collectie bevat alle mogelijke objecten: waardevol en waardeloos, mooi en lelijk, functioneel of onbruikbaar, vernieuwend of passé. In de jaren tachtig werd OMA aangetrokken om structuur te brengen in het gefragmenteerde en onafgemaakte stedenbouwkundig plan voor De Uithof. Het plan was simpel maar doeltreffend: binnen afgebakende velden konden nieuwe volumes ontstaan. Hiermee werd eindelijk de dwangmatigheid van de stedenbouw ingelost voor de losheid van de architectuur. De architectuur kon als losse objecten over het veld verspreid worden. Niet het stedenbouwkundige regime gold hier, maar juist de losse autonomie van de objecten in het landschap als een typering van de karakters die de afzonderlijke faculteiten innemen. Er ontstond een nieuwe vrijheid, namelijk om een unieke verzameling aan te leggen die niet zozeer werd bepaald door het ensemble als wel door het simpele feit dat de objecten deel uitmaken van het universiteitsdomein en programmaonderdelen huisvesten voor het universitaire onderwijs. Als het stedenbouwkundig plan niet de eenheid smeedt dan zullen de karakters het doen. Meestal vormt de stedenbouwkundige structuur van een gebied een raamwerk, waarbinnen alles past. De gebouwen zijn ondergeschikt aan de structuur. Hier is sprake van het omgekeerde: de fragmenten die aan de structuur voorafgaan, vormen samen het stedenbouwkundig raamwerk.

Zijgevel Educatorium
(foto Ralph Kämena)

De objecten uit de collectie hebben een hoge mate van autonomie en refereren alleen aan zichzelf, aan het interieur dat ze in zich verbergen en aan de wereld die van binnen wordt gegenereerd.

Ze hebben het raamwerk van de stedenbouw niet nodig. Het landschap dat in het stedenbouwkundig plan een grote betekenis werd toegedicht zou de drager van het geheel moeten zijn. Het lijkt echter momenteel liederlijk te zijn geabsorbeerd door de infrastructuur, de logistiek van het laden en lossen, de hiërarchie van de wegenstructuur die het tot een labyrint heeft gemaakt en het parkeren. Het landschap dat het gebied omringt bestaat uit een paar velden die wellicht spoedig opgeslorpt worden door de nieuwe uitbreidingen van de woonsector of de universiteit zelf. Je zou bijna kunnen spreken van 'wachtlandschap', zoals in België de term 'wachtgevel' bestaat: een blinde wand van een gebouw of woning die wacht tot er tegen haar aan gebouwd zal worden. Net zo wacht dit landschap.

Het plan is opgebouwd als een reeks kamers, een verzameling interieurs. Elk interieur heeft zijn eigen geschiedenis en eigen verhaal: in het interieur ontvouwt het gebouw de aard van het karakter en toont het zijn eigen aard. Vanbuiten gaan de afzonderlijke gebouwen op in het grote geheel: de opeenstapeling van laboratoria, universiteitslabs, slaaptorens, beddentorens etc., te dicht voor een campus, te dun voor een stad.

Net als bij een collectie gaat het om de waarde van de afzonderlijke objecten, hun capaciteit om een verborgen wereld in hun binnenste te genereren.

De arcade met studentenhuysvesting van Rudy Uytengaak omsluit met een enorme geste een plein en opgetilde straat die als het toneel voor het studentenleven kan gaan fungeren: een reusachtige autonome monoliet gericht op het interieur en de lucht, waarbij de enige vraag is of het plein het toneel wordt voor blijspel of drama.

Het Minnaertgebouw dat volledig op zijn grote binnenhal is gericht en waarvan de buitenkant nog het meest doet denken aan een ruwe klomp goud. Ruwe bolster, blanke pit.

Het wonderbaarlijke is dat het gebouw van OMA, het Educatorium, het enige gebouw van De Uithof is dat een duidelijke relatie met zijn omgeving poogt op te bouwen. Met een weids gebaar wordt het landschap in een grote krul het gebouw in getrokken en wordt de illusie gekoesterd van het continuüm van de ruimte, van het gebouw in continue wisselwerking met zijn niet bestaande arcadische omgeving. Het gebouw spreidt zijn ziel tentoon aan zijn desolate omgeving en onthoudt de bezoeker van een verrassing, van een interieur waar niet de omgeving een rol speelt maar juist een nieuwe wereld wordt geschapen.

Na een bezoek aan De Uithof doe je dezelfde ontdekking als bij het lezen van het boek van Perec: alle gebouwen zijn bezocht en het enige waarvan je geen beeld hebt is van hetgeen ze gemeenschappelijk delen: hun omgeving.

De samenhang, die het stedenbouwkundig plan ontbeert, wordt geleverd doordat alle ingrediënten van het complex onderdeel uitmaken van de verzameling van de collectioneur. Deze stelt de spelregels vast waaraan de collectie moet voldoen. De kwaliteit van het stedenbouwkundig plan is dat het geen beeld postuleert, waardoor de plannen tot hun recht kunnen komen en de interieurs tot de pronkstukken van de collectie kunnen worden terwijl de vitrine zelf welhaast onzichtbaar is geworden.

De gebouwen worden gekenmerkt door een grote heterogeniteit: het ene gebouw herbergt de laboratoria, een ander een bibliotheek, weer een ander collegezalen of

kabinetten, en weer een ander huisvest studenten of een ziekenhuis. Hun gemeenschappelijkheid is het universitaire onderwijs en het landschap: een onbereikbare enclave aan de rand van Utrecht, omringd door snelwegen en weilanden, een doolhof naar deze bestemming. Een onneembare vesting in het landschap, moeilijk binnen te dringen en moeilijk te verlaten. Het enige wat er nog moet gebeuren is dat de kast waarin de collectie staat afgebakend wordt: de kast die op den duur een steeds gevarieerdere, absurdere collectie zal bevatten.

Als epiloog vermeld ik hier de tekst van Borges, die Michel Foucault in het voorwoord van zijn boek *De woorden en de dingen*² aanhaalde. De tekst citeert 'een zekere Chinese encyclopedie' waarin geschreven staat 'dat de dieren kunnen worden verdeeld in a) die de Keizer toebehoren, b) gebalsemde, c) tamme, d) speenvarkens, e) sirenen, f) fabeldieren, g) loslopende

De kast van de collectioneur. Bron: Anton Wiechmann, *De verzameling medicijnen van een Amsterdamse stadsdokter*, Museum Boerhaave, 1992

honden, h) die in deze indeling voorkomen, i) die in het rond slaan als gekken, j) ontelbare, k) die met een fijn, kameelharen penseeltje getekend zijn, l) et caetera, m) die juist een kruik gebroken hebben, n) die uit de verte op vliegen lijken'.

Irrelevant is of alle aspecten benoemd zijn en alle dieren genoemd worden. Deze dieren horen bij elkaar door diegene die ze op deze wijze met elkaar in verband plaatst, de betoverende logica van de collectionneur. De samensteller bepaalt het menu. Het is de collectionneur die bepaalt wat tot de verzameling gaat behoren en wij toeschouwers kunnen alleen deze toevallige samenstelling bewonderen en toegeven dat de collectie bepaald wordt door de autonome objecten en niet door de kast waarin ze staan.

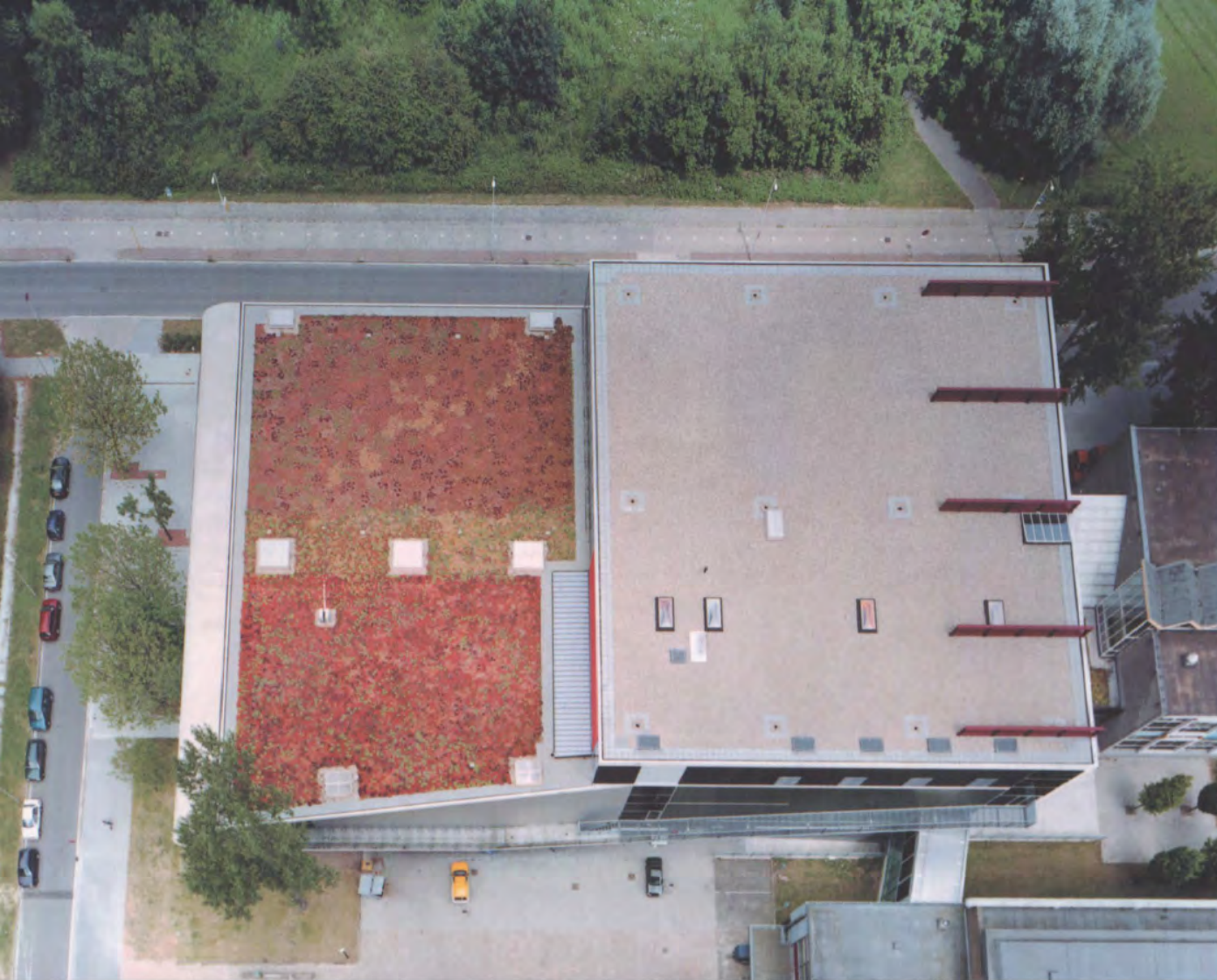
NOTEN

- 1 George Perec, *Het leven, een gebruiksaanwijzing*, Hachette, Parijs, 1978.
- 2 Michel Foucault, *De woorden en de dingen, een archeologie van de menswetenschappen*, Editions Gallimard, 1966, pp. 14-24.

Een lade uit de kast van de collectionneur. Bron: Anton Wiechmann, *De verzameling medicijnen van een Amsterdamse stadsdokter*, Museum Boerhaave, 1992

De Rietveldprijs wordt elke twee jaar uitgereikt aan een project dat een uitstekende bijdrage heeft geleverd aan de gebouwde omgeving in Utrecht. De prijs, groot vijftienduizend gulden, wordt toegekend door de Stichting Rietveldprijs, die zich ten doel stelt de kwaliteit van de gebouwde omgeving te bevorderen. De Stichting benoemt iedere ronde een onafhankelijke jury die de bouwproductie van de afgelopen twee jaar beoordeelt en bepaalt welk bouwwerk de meest stimulerende bijdrage heeft geleverd.

In 1999 wordt de Rietveldprijs voor de vijfde maal uitgereikt. De winnaar is Rem Koolhaas van het Office for Metropolitan Architecture (OMA) met het ontwerp voor het Educatorium in het universiteitscomplex De Uithof.

Rietveldprijs 1999 geeft een analyse van het prijswinnend ontwerp in de vorm van een essay. Daarnaast bevat de uitgave onder meer het juryrapport en een fotoreportage van Ralph Kämena met de elf geselecteerde projecten.

ISBN 90 6868 234 2

9 789068 682342